

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

2288

9(47.925)

9-13

1893

2010

5.191.54
49
Մ. Ս. ԳԱՔՐԻԷԼԵԱՆ

ԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆՔ

ՆԻԻ ԵՈՐԿ
ՏՊԱՐԱՆ ԳԱՔՐԻԷԼԵԱՆ
1893

Մ. Ս. ԳԱՔՐԻԷԼԵԱՆ

9147.925)

9-13

4p

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆՔ

1005
20916

2001

ՆԻԻ ԵՈՐԻՔ
ՏՊԱՐԱՆ ԳԱՔՐԻԷԼԵԱՆ
1893

6751-667

ԱՏԵՆԱԽՍՈՒԹԻՒՆԷ

Ե.ՋԴ

Ատենախօսութիւններն զորս ներկայ հատորիկով կ'ընծայեմ Հայ Երիտասարդութեան, վարժարանական ճառեր չեն և ոչ ալ ակադեմական փայլուն շարաքանութիւններ, այլ գործնական առիթներով և ընդհանրապէս որոշ նպատակաւ խօսուած խօսքեր են:

Ես բարեառ մարդ մ'եմ: Ազգիս ապագային վերայ, Հայ ժողովրդին վերայ խորին հաւատք ունիմ: Այս իմ ազգային հաւատք խօլ երազատեսի չէ, այլ հաստատուած է անձնական փորձառութեան և գիտողութեան վերայ: Հայ հասարակութիւնը, իբրեւ արեւելեան, յոյժ դանդաղ է, բայց եթէ գիտնաս ցունց տալ նմա, նա կ'երթայ, նա շատ աւելի հեռուն կ'երթայ քան դու կարէիր յուսալ:

Բաւական թող լինի, ի հաստատութիւն ասիցս, ծանօթացունել պարագաներն Ա. Ատենախօսութեանս որ կը կրէ «Ձէյթուն» խորագիրն:

Այդ ատենախօսութիւն ըրած եմ ի Նիւ Եորք, Հայկական Միութեան ժողովոյ մէջ, 1887 Նոյեմբեր 26ին: Միութեան նախորդ նստին մէջ առաջարկած էի որ ի

նպաստ Զէյթունի հրկիզելոց բան մ'ընէ-
ինք, և առաջարկս յղուած էր Գործ. Ժո-
ղովոյ: Նոյ. 26ի նստին մէջ հարցայ թէ
ինչ խորհեր էր Գործ. Ժողովն: Դեռ ևս
ինդիրն ի նկատ իսկ առած չէր: Երբ մի
քանի վայրկեանի համար նիստն ընդհատե-
ցաւ, առանձին խօսեցայ ատենապետին
հետ, որ նոյն ինքն Տեղեմաք էքսէրճեան
նկարիչն էր, երբեմն Ազգ. Ժողովոյ ան-
դամ և փորձ մարդ: Նա յորդորեց զիս-
որ վայրապար չափեմ առաջարկիս վերայ.
«Փորձառու չես դուն, ըսաւ, այս Ժողո-
վուրդը այդպիսի բաներու համար ստակ
չտար:» «Դու թոյլ տուր ինձ, կրկնեցի,
որ ես խօսիմ այս երեկոյ, ես կատարեմ
պարտքս, թերևս Ժողովուրդն ալ կա-
տարէ զիւրն:»

Երբ Ժողովն վերսկսաւ, խօսք առի
Զէյթունի մասին առաջարկիս կարեւորու-
թիւնը բացատրելու: Քանի մի վայրկեան
խօսած էի երբ ատենապետն ընդմիջեց
զիս. «ատենախօսն», ըսաւ, «ոչ թէ պարզ
բացատրութիւն մ'է որ կուտայ, այլ ճառ
խօսելու պէս կը խօսի. Ժողովս հաւանու-
թիւն ունի:» Ժողովն հաւանութիւն յայտ-
նեց և ես շարունակեցի, և կրկնապա-
տիկ խանդավառութեամբ: Ի վերջկոյս
բանիցս նետեցի սրահին մէջ արծաթ տո-
լար մի, իբրև իմ դոյզն բաժին: Երբ ա-
ւարտեցի ատենախօսութիւնս, սրտտաձայն

ծափահարութիւնք արձագանք տուին
խօսքերուս և ոչ իսկ ստուերն տեսնուե-
ցաւ վիճի կամ վարանման: Պօղոս Յակո-
բեանի առաջարկութեամբ Յանձնախումբ
մի անուանուեցաւ իսկոյն, որ փառաւո-
րապէս յաջողեցաւ հանգանակել մօտ 300
աղարի գումար մի որ Կ. Պօլսոյ Յանձ-
նախմբին ձեռամբ յղուեցաւ ի Զէյթուն:

«Հնա՞ր է» խորագրով ճառն խօսած
եմ 1889 Օգոստոս 17ին, ի նիւ Եորք, Հա-
յերու ընդհանուր Ժողովոյ մի մէջ, «Հա-
յոց Հայրենասիրական Միութեան» ի նը-
պաստ հանգանակութեան մի յորդորելու
համար: Ահագին էր տպաւորութիւնն զոր
կրեց Ժողովն, և ոչ նուազ ահագին էր
գումարն որ շուտով ստորագրուեցաւ,
այն է 460 տոլար:

Այսպիսի փորձառութեանց երկար
չարք մի կրնայի պատմել աստ, բայց այս-
չափն կրնայ ծառայել իբրև օրինակ:

Հաւատքը ոյժ է. և հաւատքով խօս-
ուած խօսքն անդիմադրելի զօրութիւն
ունի: Թող մեր մշակեալ երիտասարդք
հաւատան թէ հայ Ժողովուրդը ըն-
դունակ է հայրենասիրական եռանդով
խանդավառուելու, տալու, զոհելու, սի-
րելու և ինքզինք նուիրելու: Եթէ Ժո-
ղովուրդն, կամ անոր մեծ մասն անտար-
բեր կամ թերահաւատ կ'երեւի, յանցան-
քը գործիչներուն է: Գիտնանք թէ Հայն

8.

ամենայնի կարող և ամենայնի յօժար է, եթէ ունենայ առաջնորդներ որոց ետեւէն երթալու անպայմանօրէն վստահի:

Հաւատով խօսուած, անկեղծ սրտէ բխած խօսքն ոյժ է, ըսի: Բայց և զայն պէտք է նկատել թէ ատենախօսութիւնն ալ աղնիւ արուեստ մ'է որ ամեն ուրիշ արուեստի պէս երկար կրթութեամբ կը ստացուի: Թող մեր ուսեալ երիտասարդք չկարծեն թէ կրնայ ոք հզօր խօսող լինիլ յանկարծ: Երկար սարիներու ուսմանց և վարժութեանց պտուղն է ճարտար հրապարակախօսութիւնը: Թէպէտ ներհայ հատորի մէջ չկայ և ոչ մէկ ատենախօսութիւն զոր ներելի լինի պերճախօս անուանել, բայց չկայ և ոչ մէկ հատ որ ունկնդրաց վերայ խորին տպաւորութիւն գործած չլինի իւր անկեղծ եռանդեամբը՝ միանգամայն շնորհիւ այն հանգամանաց որ երկարամեայ կրթութիւնը կուտայ: Ի հարկէ կենդանի արտասանութեան մէջ է ատենախօսութեանց անմիջական ազդեցութեան բաւական կարեւոր մէկ մասն, որ ի գիր չառնուիր:

Այս հատորիկ կը հրատարակեմ այն յոսով թէ մշակեալ երիտասարդութիւնն անդ զանեւով հաւատոյ և խօսքի զօրուածեան ապացոյցներ, աւելի պիտի հաւատայ ու աւելի տոկոսնութեամբ պիտի գործէ:

Նիւ Եորք

15 Փետր. 1893

Մ. Ս. ԳԱԲՐԻԷԼԵԱՆ

Զ Է Յ Թ Ո Ւ Ն

Ընկե'րներ,

Կիւիկիոյ մէջ սով կայ: Սովահար քաղաքաց միոյն թշուառութիւնը կատարեալ եղեր է ահաւոր հրդեհով մի որ 250 խանութ լափեր է և 800 տուն, հանդերձ եկեղեցեօք և վարժատներով:

Այդ քաղաք արդէն հրոյ ճարակ եղած էր 1884ի ամառն: Նորէն այրեցաւ անցեալ ամառ: Արդէն աղքատիկ քաղաք մի ի'նչ խոր թշուառութեան մէջ պէտք է ընկղմած լինի եթէ երեք տարուան մէջ երկու անգամ այրի, երեակայեցէք: Երեւակայեցէք անօթի տղայքը որ սա ցուրտ եղանակին մէջ կիսամերկ կը դողան խեղճուկ խրճիթներու մէջ:

Ընկե'րներ, այդ թշուառ քաղաք, այդ սովահար ու հրակեղ քաղաք Զէյթունն իսկ է այն:

Շատ քաղաքներ տեսած եմ ու կը ճանաչեմ Հայաստանի մէջ.— տեսած եմ ի մէջ այլոց զերիզա, զԲաբերդ և զԿա-

րին, բայց մի քաղաք միայն տեսած եմ
բառին բոլոր նշանակութեամբն ՀԱՅ, քա-
ղաք գրեթէ բոլորովին հայաբնակ և հա-
յաբարոյ — այդ քաղաք՝ Զէյթունն է
այն:

Հայաստանի ուրիշ բոլոր քաղաքաց
մէջ Հայն է որ կը խօսի թրքին թրքերէն
լեզուով, և կը խօսի խոնարհաբար. միայն
մի քաղաք կայ յաշխարհի որոյ թաւրք
սակաւածիւ բնակիչներն խոնարհու-
թեամբ կը խօսին Հայուն և հայեվար կը
խօսին. — այդ տարօրինակ քաղաք՝ Զէյ-
թունն է այն:

Տաճկաստանի բոլոր ուրիշ քաղաքաց
մէջ երբ հայ տղեկն զինուոր տեսնէ, կը
փախչի տուն «նիգա՛մ է» շնչելով: Մի-
այն մի քաղաք կայ ուր հայ տղայն ի տես
թուրք զիւուորին՝ քար կը նետէ անոր
աներկիւղ. — այդ անվախ քաղաք՝ Զէյ-
թունն է այն:

Շատ քաղաքաց մէջ կան կրթեալ և
քաղաքականացեալ Հայեր, պատուաւոր,
ականաւոր, ունեւոր Հայեր. — իսկ զին-
ուոր Հայեր՝ միայն մի քաղաքի մէջ կը
գտնուին — այդ քաղաքի մէջ տեսայ 11
տարեկան հայ տղեկ հրացան շալկած և
հրացան արձակելու կարող: Այդ զինուոր
ու պատերազմիկ հայ քաղաք՝ Զէյթունն
է ԱՅՆ:

Այո՛, Զէյթուն հայ մարտկաց ինչպէս

հայ մարդկանց քաղաքն է: Նա բանակնե-
րու դէմ ելած ու բանակներ կոտորած է
ներկայ դարու մէջ իսկ երբ Հայեր պա-
տերազմ և հրացան բառերէն կը զարհու-
րին: Մինչև քիչ տարիներ առաջ՝ թուրք
իշխանութիւն չկար հսն, քաղաքն տուրք
չէր վճարէր, և կը պահէր իւր ինքնավա-
րութիւն և անկախութիւն: Այժմ իսկ,
Զէյթունի թուրք գայմագամը հՀամար-
ձակելով գիշերն մնալ առիւծուց քաղա-
քին մէջ՝ ամեն երեկոյ կը քաշուի այն ա-
մուր պահականոցաց մէջ ուրիշ զինուո-
րաց գնդեր և թնդանօթներ կը հսկեն
Զէյթունի վերայ 1878էն ի վեր:

Ահա այս դիւցազն քաղաքն է որ իւր
անկախութեան սիրոյն համար այնքան ան-
կանոն ու կանոնաւոր գնդերու յարձա-
կումներ, այնքան նեղութիւններ կրելէ
յետոյ կը պատժուի նաև հրդեհով: «Կեա-
վուրներ» ու քաղաքն յարմար կը դառ-
ուի ողջակէզ լինելու բռնապետութեան
կողմ... Կ'ուզեն թշնամիք որ անոր մո-
խիրն հովերուն տան և ձեռս ի կուծս զար-
նելով ըսեն թէ ո՛չ ևս է Զէյթուն:

Ո՛չ, թշնամի, ո՛չ, չիք պիտի չլինի
Զէյթուն:

Եթէ այրես զայն դեռ տասն անգամ,
պիտի չինենք մենք զայն տասն անգամ:

Զէյթուն չպիտի կորնչի: Այն մեր մը-
խիթարութիւնն է, եթէ չէ մեր զօրու-

Թիւն: Մեր նախնեաց աղատութեան դերբու և նոցա դիւցազնական չահատակութեանց կենդանի յիշատակարանն է այն:

Ընկերներ, 4000 տարի Հայկական իշխանութեան արևն փայլեցաւ, և կիլիկիա՝ տեսաւ այդ արեւու խոնարհումն ի մուտըս: Անդ ի կիլիկիա կայ սակայն լեռ մի ուր այդ մարն մտած արևուն յետին նըշոյլքն իբր աղօտ վերջալոյս կը մնան ցայսօր: Դէպ յայդ լեռ, յայդ կես դարձուցէք ձեր ակնարկ, Հայե՛ր, — այդ կես, այդ վերջալուսոյ սիրալի կայան—**ՁԷՅՔԱՌԱՅՆ** է այն:

Երեւակայեցէք այժմ հրդեհի լեռնաբերձ բոցերն որք յարձակեր են խեղդելու այդ մխիթարական նշոյլներն:

Հայե՛ր, կրնա՞ք չգիտալ Ձէյթունի կրնա՞ք վարանիլ ձեր համակրանք արտայայտելու այդ թշուառացեալ քաջաց:

Շինենք զՁէյթուն, հայրենակիցներ, այս երեկոյ իսկ, աստէ՛ն և աստ տանք մեր լուման, ծագեցունենք մեր սփոփիչ շողիկը, մեր տաքուկ սիրոյ նշոյլը մեր աֆթի և անպատասպար եղբարց վերայ:

Կուտամ ես ինչ որ կրնամ. տուէ՛ք և դուք ինչ որ կրնաք, և եթէ չենք կրնար չինել ամբողջ քաղաքն, չինենք մի տընակ:

Եթէ չենք կրնար Աստուած լինիլ ու

հրամայել որ սառնամանիք դարնեն թըլնամին կամ ամպեր շանթահարեն զժանտն, որ Եփրատ յարձակի և Երասխ որոտայ թուրք զնդերու գլխուն, կրնանք մարդ լինիլ ու մեր ձեռք կարկառել տառապեալ Ձէյթունի և անոր ափին մէջ դընել մի քանի տոլար, մի քանի ոսկի, որ պէս զի նա հաց ունենայ ուտելու և հրացան ունենայ ինքզինք պաշտպանելու:

Շինենք զՁէյթուն, Հայեր, և եթէ չենք կրնար չինել զնա, մխիթարենք, սփոփենք, քաջալերենք տալով որքան որ կրնանք.—մխիթարենք զհայ, զքաջ, զնահատակ, զառիւծ Ձէյթուն:

Ս Ո Ւ Ր

Հայե՛ր,

Հասած է այն ահաւոր ճգնաժամ յորում Հայ ազգն պարտի գերագոյն ճիգ մը ընելով փրկուել կամ կորնչիլ յաւիտեան:

Հայաստանի մէջ քրդային խժդոթիւնք և թրքային հարստահարութիւնք այնպիսի սարսափելի աստիճանի մի հասած են որ մեր ազգային ապագայն անմիջական վտանգի տակ կը դնեն:

Մինչ Հայաստան կը չարչարուի ի ձեռս խժից և դժից, մինչ Եւրոպական մամուլն կը լեցուի այդ չարչարանաց աղէկէզ լրերով, մինչ Եւրոպական օտարազգի հազարաց ու բիւրուց սրտեր կը ճմլին ի լուր այս տուճապանաց, մինչ կըլատըսթըն, Ճէյմըս Պրայս, Լսրտ Քարնարվըն և այլք իրենց ձայներ կը բարձրացնեն ի նպաստ մեր թշուառ Հայրենեաց, մեք Նիւ Եորքի գաղթական Հայքս ի՞նչ կ'ընենք, մեք որ ազատ երկրի մի մէջ կը բնակիմք, մեք որ ազգասէր կամ մշակեալ կը համարուիմք:

«Ինչ կրնանք ընել» կ'ըսեն շատեր յուսահատ և տարտամ: Իմ պատասխանս որոշ է— կրնամք և պարտիմք ընել բազում իմէ:— Այս շաբթու Հայաստանէն նորեկ երկու անհատներու հետ կրկին և կրկին տեսնուեցայ, և ակնատես ու ականջալուր վկայից բերնէն լսեցի ահաւոր բաներ: Ես կ'ըսեմ թէ ո'ր և իցէ անհատ յորում մարդասիրութեան նշոյն կայ, Հկրնար չզայրանալ լսելով այն անգթութեան գործեր որք կը կատարուին մեր հէգ Հայրենեաց վրայ:

Սմբատ պատանին մի քանի տող Հայրենասիրական ոտանաւորին համար կը բանտարկուի, ամէն նիւթական և բարոյական սփոփանքէ զուրկ՝ կը հիւանդանայ ու կը մեռնի բանտին մէջ: Ուսուցիչ Սէգլեմեան այդ ոտանաւորին քանի մի բառերն սրբագրած լինելու ոճրին համար երկար ամիսներ դժընդակ բանտարկութիւն կը կրէ: Անաթոլի Գօլէճին մէջ պատանւոյ մի գրասեղանին մէջ ազգային տանու մի գտնուած լինելով, խեղճն երգարան մի գտնուած լինելով, խեղճն աքսորի կը դատապարտուի: Բասէնի դաշտին մէջ հարուստ եւ բարեւէր Հայու մի տան առջև կը ներկայանայ անօրէն ոմն և կ'ըսէ թէ զտանտէրն կուղէ տեսնել, և գնդակի հարուածով մի կը մեռցունէ զայն. որդին կ'ընթանայ ի դուրս ի ձայն հրադինին, և ահա ժանտ թուրքը

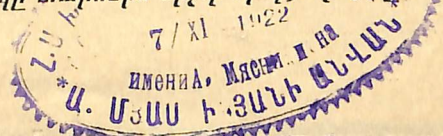
զնա եւս կը սպաննէ անդէն և անդ: Եղբայրներ, այնպէս դիւրին եղած է Տաճկաստանի մէջ Հայ սպանել ինչպէս հաւ:

Մշոյ դաշտին մէջ բարեսիրտ և բարեկեցիկ Օհանն, ըստ որում Մուսա պէկի դէմ օրինաւոր դիմումներ ըրած էր թուրք կառավարութեան, ոխերիմ թըշնամի ունէր զՄուսա: Մի քանի ամիս առաջ երբ Օհան կ'ուղեւորէր դէպ յիւր գիւղ, գիւեր մի հիւր եղաւ քիւրտ գիւղի մի գիւղապետին: Հոն Մուսա հասաւ ի վերայ, և մտնելով ուր Օհան կը գրտնուէր, վառել տուաւ «օճախն»: միեց խարուկին մէջ շամփուր մի, և երբ հրաշէկ եղաւ երկաթը, խօթեց զայն ի կուրծըս Օհանի: ապա ուղեւորվ պատժել այն ձեռքերն որոնցմով Օհան աղերսագիր բռնելով ստորագրած էր, վառօդ լեցուց փերուռն մէջ և կրակ տալով պայթեցոյց: Ապա քաշեց զՕհանն դէպ ի վառարան և բոցափայլ խարոյկներու դիզուն վրայ դրնելով խարուկեց ու ածխացոյց զգլուխն: Մի՛ երեւակայէ՛ք այդ ահաւոր տեսարանն, զի չէ՛ք կրնար դիմանալ:..... Օհանի գիւղին տարին նետեցին ճամբուն վերայ գիւղէն դուրս:

Ի՞նչ էր յանցանքն Օհանին, ի՞նչ էր մեղքն Բասէնի Հայուն և անոր որդւոյն, ի՞նչ է այդ կարգի Հայ նահատակաց ոճիրն: Այն իսկ է զի գութ ունին, զի

կ'օգնեն իրենց խեղճ ու անպաշտպան աղբակցաց, զի ստրկաբար չեն փաթթուիր անգգամաց ոտքերուն, զի, սիրտ և գլուխ ունին: Մուսա պէկ իր դիւային ոճիրներէն քիչ օր յետոյ երբ դարձաւ ի Պոլիս, քաղաքին մահմէտականք մեծ բազմութեամբ ընդ առաջ գնացին նմա իբր յաղթական դօրավարի: Եղբայրներ, Տաճկաստանի մէջ գթութիւն և մարդասիրութիւն ոճիր է, իսկ դողութիւն, սպանութիւն, հրճութիւն և առեւանգութիւն՝ գովելի դիւցազնութիւններ են, ինչպէս նաև շողոքորթութիւն, վատութիւն ու մատնութիւն վարձատրելի առաքինութիւններ:

Ո՛ր ահաւոր վիճակիս: Եւ ո՞վ է այն որ այս բռնութեան ու գերութեան վիճակի մէջ ի Հայաստան կուղէ տակաւին որ բնաւորութիւն, կրթութիւն, դպրաց, եկեղեցի և աղօթք և բարոյական միան ու ծաղկին: Դեռ մի քանի ամիս առաջ Մուսա պէկ Հայ գիւղապետի մի երկու դստերն առեւանգեց տարաւ և ապա այդ գիւղացւոց ուղղեց հետեւալ հեգնական շնորհակալութիւն «Սնամի եղանք»: Մինչ Հայ օրիորդն իւր հօր հետ կ'աշխատի արտին մէջ, Գուրաք կուգայ, կը կապէ նախ զհայրն, ապա կ'առնուի զգիւղացիներէն և կը փախչի: Հայդը պաշտօնէն կը հեռացնեն ու լեռը կը տարուն ճիւղ որպէս թշնամի:

ռըն կամ ոչխար լինէին :

Ճշմարիտ ճշմարիտ կ'ըսեմ, այն որ այս բաներ լսելով չզայրանար, այնքան անսիրտ ու անպիտան է, որչափ այդ քեր-դերը չար ու դատան են : Մին այս խըժ-դըժութեանց բաւական պէտք է լինի բորբոքելու արդար զայրոյթն ո'ւ իցէ մարդու որ պատիւ ունի : Ուրեմն է՞ր կամ և պատմեմ ձեզ անգթութեան դոր-ծեր որոց մասին դուք եւս լսած էք և ամէն օր կը լսէք : Եւ ի՞նչպէս կրնամ ասել ձեզ անասանելի պղծութիւններ որք կը գործուին մեր ամօթխած քոյրե-րու վերայ :

«Մատղաչ աղջիկն ու հարս հալաւ մի
չունի

Որ իր մարմին անօրէնին դէմ ծածկի .
Էսպէս դրած ձեռքերն աչից ամչկոտ,
Գթու սիրու ողորմութեան է կարօտ .»

Գթու սիրու ողորմութեան է կարօտ
մեր խեղճ հայրենիք, բայց այն գթու և
սիրու որ ՍՐՈՎ կը գործէ :

Եթէ Հայկական սուրն կարմրի ան-
գութ քրդու արեամբ, անխիղճ թշնամ-
ւոյ արեամբ, եթէ գտնուին մի քանի
հարիւր կամ մի քանի հազար Հայեր որք
մարտնչին Հայրենեաց ազատութեան հա-
մար, որք մարտնչին յաղթելով կամ
յաղթուելով զօրութեամբ կամ տկարու-

թեամբ, բայց ՄԱՐՏՆՁԻՆ, կը փրկուի
Հայաստան : Այն հայ արիւն որ այդ
մարտի մէջ պիտի ներկէ հայ հովիտներն,
պիտի յօրինէ այն կարմրագիր աղերսա-
գիր որ ա'յլպէս ազգու և լսելի պիտի
լինի քան մեղանով դրուածներն . և Եւրո-
պա պիտի լուծէ Հայկական խնդիրն, և
պիտի լուծէ ի նպաստ մեր : Յայնժամ
պիտի կրնայ մեր Հայրենիք միւսանգամ
ողջունել քաղաքական և ազգային կենաց
առաւօտն փառաւոր :

Այս է մեր քաղցր յոյս : Բայց չեմ
վարանիր ըսել առ վայրկեան մի, քան
զամենայն չարատեսն ու անկարելին են-
թադրութեանց : Դիցուք թէ մեր զին-
եալ յուսահատական ճգունք յանգին ի
զինուորական և քաղաքական պարտու-
թիւն չարաչար, և տերութիւնը զլանան
մեզ ստուերն անգամ ազգային ազատու-
թեան, յայնժամ թէ և ազգային ապա-
գայն փրկել չեմք կրնար, սակայն փրկած
կը լինիմք ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՏԻՒՆ . այո',
պատմութիւնն յայնժամ պիտի խօսի մեր
Հայրենեաց վերայ սապիտի արձանագրու-
թեամբ—

«Հայ ազգը չորս հազար տարիներ
փառաց և աղէտից մէջէն քալելով՝ եկած
հասած էր յԺԹՐԴ դար . բռնապետու-
թեան և բարբարոսութեան անդադար
հարուածոց տակ գեղատառած կը կենար

այս ծերունի, և կը խորհայր հոգեվարքի մէջ անյոյս և անշարժ: Եւ ահա երկնաշունչ իմն ոգւով ոգեւորեալ՝ գերազոյն շարժմամբ խորտակեց չղթաներն, ի բաց նեաեց իւր պատռտուն վերարկու, ելաւ յոտս, մռնչեց իբրեւ զառիւծ, և սկսաւ պառերազմիլ: Զարկաւ, զարկաւ, զարկաւ, և ինքն ալ իսպառ ուժաթափ ինկաւ և փչեց վերջին շունչն: Իւր փառաւոր երիտասարդութեան արժանի մահուամբ մեռաւ այս վեհ ծերունի: Օրհնեալ եղիցի յիշատակն դիւցազն Հայութեան:—

Եղբայրնե՛ր, եթէ Հայութիւնն չկըրնար ապրիլ փառաւորապէս, կրնայ մեռնիլ պատուաւորապէս:

Ուրեմն այլ ևս մի՛ հարցնէք այն տըխուր ու անսիրտ հարցումն՝ ըսելով «ի՞նչ կրնանք ընել»:—ԿՐՆԱՄ ՄԵՌՆԻՂ:

Եղբայրնե՛ր, Հայաստանի մէջ մեր եղբարց հունձքն կ'այրեն, տո՛ւներն կը քանդեն, եկեղեցիներն ու վանքերն ախոռի կը վերածեն, հարսն ու աղջիկն անհալաւ կը թողուն, առոյգն ու գեղեցիկն լեռ կը տանին, արին ու բարին կ'ըսպանեն ու կը խարուկեն, և տակաւին կը հարցնէք թէ ի՞նչ կրնամք ընել:—

Կրնամք մարդու պէս զայրանալ և մեր զայրոյթ կրնայ ցնցել մեր հայրենակցաց թմրած քաջութիւն: Այո՛, նոցա արութիւն արհաւրաց անընդհատ ազդե-

ցութեան տակ ահաբեկ թմրած է, և պէտք է որ Հայաստանէն դուրս, ազատ երկրաց մէջ ցրուեալ Հայերս ոգեւորիչ օշարակ մատուցանեմք մեր նդաղեալ հայրենակցաց: Մենք ազատ աշխուրհաց մէջ գաղթական Հայքս պատասխանատուութիւն ունիմք ահագին: Հայաստանի արիւնն Աստուած մեր ձեռքէն պիտի պահանջէ: Ո՛ւր են Սմբատ և Յովն, ո՛ւր են առեանգեալ մեր քոյրեր, ո՛ւր են բռնի ուրացեալ մեր հարսուհիք, ո՛ւր են մեր աքսորեալ հայրենակիցք.—Այս հարցումներ կ'ուղղուին մեզ այն Աստուծմէն որ երբեմն հարցուց անգութ եղբօր մի «Ո՛ւր է քո եղբայր»: Այս հարցումն կուգայ մեզ Անկէ որ ստեղծեց երկաթն ու կապար, և կ'ուզէ որ սուր ու գնդակ գործածենք մեր սուրբ կրօն ու մեր պատիւ պաշտպանելու համար: Հաւատացէք Հայեր, թէ երբէ՛ք զայրոյթ աւելի արդար եղած չէ քան զայն որ զմեզ կը բարկացունէ այս երեկոյ. երբէք պատերազմ աւելի արդար և սուրբ եղած չէ քան զայն զոր կոչուած եմք մղել մեր կրօնի և մեր պատուոյ թշնամեաց դէմ:

Անցեալ օր երբ իմ նորեկ հիւրեր կը պատմէին ինձ խժդժական գործողութիւններ, փոթորկեալ հոգիս դարձաւ առ Աստուած և մի ուխտ ըրաւ սուրբ և յաւիտեանական: Զնոյն ուխտ այն օրէ ի վեր

իմ աղօթքը ըրած եմ և կը կրկնեմ արտասուօք և զայրութիւ առաւօտ, կէս օր և երեկոյ: Զայն կը կրկնեմ այժմ առաջի ձեր:—

«Կը հաւատամ թէ ի Բէն կուգայ ինձ այս զայրոյթ և այս ներշնչում: Կը հաւատամ թէ առաջի Քո այնպէս անհաճոյ է հարստահարելոցս տկար համբերութիւնըն որչափ դարչելի է հարստահարողացն անզգամութիւն: Կը հաւատամ թէ ի Բէն կուգայ ինձ այն համոզում թէ կը պարտիմ կենացս մնացեալ օրերն նուիրել հայրենեացս ազատութեան Սուրբ Գործոյն: Կ'ուխտեմ այժմիկ թէ աներկիւղ պիտի առնում այն ՍՈՒՐ զոր կը ցուցնես ինձ, ԵՒ ՑՈՐԶԱՓ ՀԱՅՐԵՆԻՔՍ ՓԸՐԿՈՒՄՍ ԶԷ, ԵՐԲԷՔ ՎԱՐ ԶՊԻՏԻ ԴՆԵՄ, ԶԱՅՆ, ԵՐԲԷՔ, ԵՐԲԷՔ:

ՀՆԱՐԻ

Հայրենակիցք,

Թրքական Հայաստանի մէջ արհաւիրք արհաւիրաց կը յաջորդեն և ճըգնաժամն կ'առնու տակաւ աւելի ահաւոր բնութիւն:

Կարգացիք վերջին լուրերն: Կարգացիք զայնս մերթ արտասուելով և մերթ զայրանալով որպէս ես կարգացի: Կարգացիք թէ ինչ անասելի խայտառակութիւն են գործած 15 Թրքեր ի Տիգրանակերտ հայ դեռատի և գեղեցիկ կնոջ մի վերայ, որ յետոյ մեռեր ալ է այդ խժդժութեան հետեանօք:

Եւ ինչ քսամեւելի ոճիրներու շարք մ'է գոր գործած է Մուսա Պէկ կոչուածը մեր հայ գիւղացւոց վերայ: Մուսա Պէկ իր եղբօր՝ Ժագոյի, և էօմէր Պէյի հետ անցնելով ի գլուխ իւրոցն, իբր հարիւր հոգւոց, կը մտնէ բռնի ի տուն Աղաճանի, ի գիւղն Պարց, Մշոյ և Պիթլիսի միջև: Նախ կը սպաննէ Աղաճանի հայրը, կը

կոչուպտէ տունը, և Աղաճանի կինն զԱլ-
թուն և դուստրն զԿիւլիւզար ալ առած
կը չուէ. այս վերջինը աղջիկ 15 ամեայ,
ցայգանոցով կը ճամբորդէ ձիւնին վե-
րայէն բոկոտն քալելով, իսկ Ալթուն,
խոնջած և ուժասպառ, կը մնայ ճանբուն
վերայ: Երեք աւուր ճանբորդութենէ յե-
տոյ զԿիւլիւզար բռնի կը պսակեն Ժա-
ղոյի հետ:

Այս պատահած է անցեալ Մարտի
մէջ, և այս ամսոյ մէջ է, ինչպէս կը յի-
շէք, որ նոյն Պէկը խարկած էր զՕհան:

Այդ Մուսա պէկ, Ապրիլի մէջ իւր
մարդոց ստուար գնդովն, կը մտնէ ի գիւ-
ղըն Տափաւանք, կը սպաննէ Միրոյեան
Յակոբի հայրը՝ զՄանուկ, և երբ Յակոբի
կինն իւր երկու մանուկներով հանդերձ
կ'իյնայ յոտս Մուսայի՝ պաղատելով որ
խնայէ էրկանը, վագրաբնոյթ Քուրտն
կ'առնու երկու տարեկան տղեկն և ութն
ամսուան երախան ու քարին զարնելով
կը սպաննէ զայնս: Ապա կը բռնաբարեն
Միրոյեան բոլոր դեռատի հարսունքն ու
օրիորդներն, թուով 17, և տունը կո-
ղպտելով կ'անցնին կ'երթան բարձր ի
գլուխ....

Այս ամէնը սոսկալի են, բայց կայ
բան մի աւելի և'ս սոսկալի: Մուսայի
թոյլ տրուած է անպատիժ կատարել այս
ամեն խժդժութիւն: Ինչ կ'ըսեմ. անպա-

տիժ. Մուսայի պատիժ չկայ, պատիւ
կայ: Նա Պիթլիսէն ցկ. Պոլիս ճամբոր-
դած է ոչ իբրև գլխապարտ աւագակ
այլ իբրև Գլխաւոր ազնուական, և երբ
ի մայրաքաղաք հասած է, ի Կայսերական
պալատ տարուած է և Սուլթանի մեծա-
րանաց արժանացած է: Աղերսագիր մա-
տուցանելով Փառիշահին՝ ժպրհած է
յայտարարել թ', ինքն իբրև բարի և հա-
ւատարիմ հպատակ Նորին Վեհափառու-
թեան՝ շատ ծառայութիւններ մատուցած
է երկրին ու կառավարութեան և ինքրած
է որ իւր զրպարտիչք երեւան գտն ու
պատժուին:

Այս անհաւատալի դարձուածներուն
վերայ հեգնօրէն պիտի ծիծաղէ՞ք եթէ
չլինէին այնքան ստոյգ ու այնքան սար-
սափելի:

Հայե՛ր, հնա՛ր է որ Մուսա ոմն Հայ
գիւղացւոց միտն ուտէ, տունն աւրէ,
գիւղն այրէ, արիւնն թափէ, պատիւն
բռնաբառէ, հաւատն բռնի ուրանալ տայ,
կոյսերն առեանգէ—և այդ գիւղացւոց մէջ
չգտնուի կտրիճ մի որ յերկուս կտրէ այդ
դաժան վագրը:

Հնա՛ր է որ այդպիսի եղեռնագործը
պատիւ և առաքինի մարդու, սուրբի վա-
յել ընդունելութիւն գտնէ ամեն ուրեք
մահմետական երեւելեաց և պաշտօնէից
կողմանէ:

Հնա՛ր է որ այն հռչակաւոր ոճրագործ, որ բոլոր մարմնով ու հոգւով դողդողալ պարտէր երբ Սուլթանի լոկ անունը լսէր, — յարքունիս հրաւիրուի, և իւր արիւննոտ ձեռքով պարծենկոտ բողոքագիր մատուցանէ Վեհապետին: — որ այդ մեծ աւազակ, այդ անգութ թշնամի՛ն խաղաղիկ Հայոց, այդ ժանտախտն հայ ոչխարաց, այդ արհաւիրքն քրիստոնէից, այդ անէծքն ու աւերիչն բովանդակ գաւառներու, այդ վագրն, այդ ճիւղն, այդ դե՛ւն որու համար շատոնց Սուլթանն արքայական գայրութիւ գոռացած լինելու էր «կախեցէ՛ք», — ապրի՛, ի կառս բաղմած մա՛ն գայ մայրաքաղաքի մէջ, ապրի պատուով ու փառօք...:

Հնա՛ր է. այո՛, հնար է: Հայե՛ր, այդ ամենն տեղի ունեցած են, տեղի կ'ունենան դեռ Տաճկաստանի մէջ:

Եւ ի՞նչ կը հետեւի իրաց այդ վիճակէն:

Կը հետեւի թէ խելքը գլուխն եղող, փոքր ի շատէ հասկացողութիւն ունեցող մարդու համար հնար չէ Տաճկաց տէրութիւնն տէրութիւն կոչել, թուրք կառավարութիւնն կառավարութեան տեղ դրնել և օսմանեան օրէնք, օսմանեան արդարութիւն ճանաչել:

Յոտից ցգլուխ նեխած, փտած է օսմանեան պետութիւնն: Այս քստմեկի

պաշտօնական զեղծմանց առջև այլ ևս հընոր չէ բայց եթէ կուրից և յիմարաց խօսիլ կայսերական գթութեան, դատական արդարութեան և հայրախնամ կառավարութեան վերայ:

Իմ խիղճ կ'ապստամբի, ապստամբեր է արդէն այդ ժանտագործ բռնապետութեան դէմ. և այժմ նորէն կ'ապստամբի և կը բողոքէ:

Ո՛չ, Սուլթանն չէ իմ սուլթան որ չկախեր զՄուսան:

Ո՛չ, ես չեմ կարող, և ոչ բանաւոր ոք կարող է յարգել կառավարութիւն մի որ ոչ թէ կը կառավարէ այլ քարէ քար կը զարնէ զժողովուրդն:

Ամեն Հայ պարտի իրեն պարտք եւ պատիւ համարել այդպիսի զեղծ կառավարութեան դէմ ելնել:

Եւ ամեն մարդ որ մարդ է ճշմարտիւ, պարտի համակրիլ մեզ, քաջալերել զմեզ, գի մեր դատ լոկ ազգային փառասիրութեան դատ չէ, այլ տարրական իրաւանց դատ, մարդկային արժանապատուութեան դատ, ընտանեկան պատուոյ դատ, խղճի ազատութեան դատ:

Եւ իրօք, ասկէ երկու ամիս առաջ ըսաւ անգլիացի զօրավար մի — թող գան հարիւր Հայեր պատրաստ պատերազմելու, ես կը զօրավարեմ նոցա: Եւ դեռ քիչ օրեր առաջ անգլիացի Տիկին մի, որու

նկարագրեցի, մեր վիճակ, յուզուած գո-
չեց. «Եթէ ես հոն լինէի տասը Քուրդ
կը սպաննէի:»

Այդպիսի միայն կրնայ լինել ամեն
ազնիւ, արդարութեան կիրք ունեցող
օտարականի զգացում:

Եւ եթէ արդարասէր մարդիկ այնպէս
են, ո՞րքան աւելի նա՛ որ հեղիակնէ օրի-
նաց և տուիչն է խղճի: Լաւ կ'ըսէ ու-
րեմն ազգային երգն որ կ'ըսէ. —

Բա՛ւ է այսչափ ցած գերութիւն,
Օ՞ն, ո՛վ քաջեր, ի յաղթութիւն.
Երկի՛նք, ԱՍՏՈՒԱԾ մեզ են պոշտական,
Ազա՛տ, ազա՛տ մեր Հայաստան:

.
Երկի՛ն, ԱՍՏՈՒԱԾ տան հրաման,
Ա՛հ, հրաման ազատութեան:

Թէ թուրք կառավարութեան անար-
դար լուծն խորտակել Հայաստանի պա-
րանոցէն արդար և առաքինական գործ է,
զայն ոչ ոք կրնայ ժխտել. բայց թէ ինչ
միջոցով և ինչպէս կարելի է կատարել
զայդ գործ, է և պիտի մնայ ժամանակ
մի փափուկ խնդիր:

Մեզ յայտնի պէտք է լինի գործոյն
դժուարութիւնն ինչպէս պարզ է գոր-
ծոյն արդարութիւնն: Հայաստան պարտի
ազատ լինիլ. բայց մեր զայրութի բոցե-
րուն մէջ ալ պարտինք չմոռնալ թէ յոյժ,

յոյժ դժուար գործ է ազատել զՀայաս-
տան:

Մեր փափաք ազնիւ է, մեր ղայրոյթ
իրաւացի է, բայց և մեր գործ նոյնքան
դժուար է, յիրաւի այնքան դժուար է որ
չատերու կարծեօք անհնար է, անիրա-
գործելի է:

Մեր ազգի ցրուած, պառակտեալ,
աղքատիկ, ողորմելի վիճակին նայելով ո-
մանք կ'ըսեն թէ Հայաստանի ազատու-
թիւնն հրաշքի գործ միայն կրնայ լինիլ:
Իրա՞ւ է, Հայե՛ր, անհնարից կարգէ՞ն
է մեր փափաքի իրագործում:

Կ'ընդունիմ ես զայդ: Եւ ե՛ս կը կրկ-
նեմ թէ մեր հայրենեաց ազատութիւնն
հրաշքով միայն կրնայ լինիլ. և աւելին
կ'ըսեմ. — թէ պիտի կատարուին հրաշք-
ներ ու սկսած են կատարուիլ:

Բացէք աչքերնիդ, թերահաւատ Հա-
յեր: և դ՛ւ մանաւանդ Թո՛ւրք, բաց աչ-
քդ ու տես այն հրաշալի փոխակերպու-
թիւն զոր կրել սկսած է Հայաստանեայն:
Տե՛ս, այն Հայ որ ոչխար էր տկար, որոյ
բուրդն կը խուզէիր, կաթն կ'ըմպէիր ու
միսն կ'ուտէիր, ահա անդգալապէս կեր-
պարանապիօս կը լինի, սմբակի տեղ ձի-
րան կը ցուցնէ, և խղճալի մայիւնի տեղ
առիւծի ահաւոր մռնչիւն կարճակէ: Կը
Լսե՞ս:

«Առանց արեան ազատութիւն չկայ»

կը գոչէ նա առիւծաբար :

Ես հրաշքի կը հաւատամ, Հայե՛ր, զի հրաշք շատ տեսած եմ: Երկու տարի առաջ սոյն այս սրահի մէջ կատարուեցաւ հրաշք մի: Այն երեկոյին կ'առաջարկէի հանգանակութիւն մ'ընել ի նպաստ Զէյթունի վերաշինութեան: Փորձառու ոմն գրեթէ ծաղրեց զիս պարզմտութեանս համար, բայց նոյն անձն կէս ժամ յետոյ տեսնելով ժողովրդեան անհաւատալի առատաձեռնութիւնն, հրապարակաւ, իբրեւ ատենապետ ժողովոյն յայտարարեց թէ «մեծ մեղք մի գործած պիտի լինէր, եթէ թոյլ տուած չըլլար որ ատենախօսէի Զէյթունի մասին:»

Հաւատացի յայնժամ, կը հաւատամ, և աւելի՛ ևս կը հաւատամ այս երեկոյ: Եւ կ'ըսեմ թէ հրաշք մ'ալ այս երեկոյ այս ժողովս պիտի գործէ:

Կը տեսնէք տոմսերու սա դէզն. այս թուղթ է, և պիտի փոխէք զայն յոսկի:

«Հայոց Հայրենասիրական Միութեան» ի նպաստ դրամ պիտի տանք այս երեկոյ. և շատ պիտի տանք. այնքան շատ որ լըսողներն դժուար հաւատան:

Այս է հրաշքն զոր կոչուած եմք կատարել այս երեկոյ:

Ըսենք պիտի այս երեկոյ Հայաստանի

Ունիմ ես ոսկի, եմ ոսկու մաղան,

Ունիմ ձեռք ջըլոտ, և սիրտ անվեհեր:
Կուտամ ես ոսկի, կ'առնում հրացան,
Ազնիւ խորհուրդներս թող շուտ իրանան:

Ըսենք ու տանք, Հայե՛ր, կատարենք այս երեկոյ հրաշք մի, ու շարունակենք կատարել փոքր ու մեծ հրաշքներ մինչև որ կատարուած տեսնենք հրաշքներու փառաւորագոյնն — Հայաստան դրախտի փոխուած. գերի հայրենիքն ազատուած:

Մ'ածսոց ճակատէն մէգը հեռացած
Մ'անուկ-Հայաստան ալոսքի կանգնած:

ԳՐԱՆ ԳԱՂՏՆԻ ՇՐՋԱՐԵՐԱԿԱՆԸ⁽¹⁾

Ազնիւ Հայրենակիցք .

Ձեզ ծանօթ է յուսամ այն կարևոր հեռագիր որ անցեալ օր Տփղիսէ առ Լոնտոնեան «Տէյլի Նիւզ» ուղղեալ էր և որ ամերիկայի օրաթերթից մէջ ալ երևցաւ : Ահաւասիկ թարգմանութիւնը . — «Դուռն գաղտ շրջաբերական մ'է ուղղեր առ ընդ-

(1) Այս ատենախօսութիւն Հայոց ընդ-հանուր ժողովոյ մէջ ընելէ յետոյ, գըլխաւոր իրողութիւններն համառօտ յօդուածի ձևով հրատարակեցի «Նիւ Եորք Հէրըլտ»ի մէջ, (թ. 9 Սեպտ. 1889) : Մի քանի օր յետոյ նոյն թերթի մէջ երևցաւ Ուշօշինկիթընի օմմանեան ներկայացուցիչ Մավրոյանի Պէյի խեղճ մէկ հերքողականն որ ոչ ինչ կը հերքէր : Ատենախօսութեան ինչպէս և յօդուածիս մէջ յիշուած իրողութիւններն առած եմ նամականիէն Լընտըն Թայմզի թղթակցին որ 1877ի ռուս-ընդթուրք պատերազմի դաշտէն գրած է գրեթէ ամեն բանի ականատես լինելով :

հանուր կառավարիչս Հայ Վիլայեթից, հրամայելով որ նախանձաւոր լինին իրենց մենաշնորհներու և չվշտացունեն զՔուրդըս որոց ծառայութիւններն կրնան պէտք լինիլ ի դիպել պատերազմի : Կը վախցուի թէ այդ ծանուցագիր պատճառ պիտի լինի քրիստոնէից հարստահարութեանց :»

Ո՛վ որ 1877ի ռուսընդթուրք պատերազմին քրդական երեւոյթներն կը յիշէ, կրնայ որոշ տեսնել թէ ինչ տեսակ ծառայութեանց կ'ակնարկէ Դուռն յիշեալ շրջաբերականի մէջ : Անաչառ և ականատես օտարական թղթակցի գրութիւններէն ուսած՝ կրնամ պատմել ձեզ այդ անցքերու համառօտութիւնն և մեկնել շրջաբերականի իմաստն :

Քրդերն հեծեալ կամաւորաց բանակ մի կը կազմէին, հինգ կամ վեց պետերու հրամանաւ ժողովուած, գլխաւորապէս Շէյխ Ճէլալէտտինի և Շէյխ Իպատուլլահի, — այն ատեն դեռ նոր սկսած էր քաջագործել յայնմ հետէ բիրիցս անիծեալ Մուսա Պէյն : Քրդաց բանակն, իբր 10 հազարէ բաղկացեալ, Քիւրտ Իմայլը Փաշայի զօրավարութեան ներքեւ էր, Մուխթար փաշայի ընդհանուր հրամանատարութեան տակ : Ձէրքէզներ ալ կային չէրքէզ պետի մի հրամանին տակ, բայց բաղդատմամբ քիչուր էին սոքա :

Քրդերն կամաւորներ էին, իրենք զի-

րենք հոգացող կամաւորներ, զի իրենց
զգեստ, ուտեստ, վրաններ և ձիու կերն
բնաւ բարեխնամ կառավարութենէն չէին
սպասեր:

Քրդերու քաջութիւնն ալ կը հաւա-
սարէր իրենց անձնութեան: Նոցա
քաջութիւն ապացուցուեցաւ նախ Յունիս
6 (1877) ի ճակատամարտին մէջ, Թաղիր
բլրոց վերայ, ուր Մուհամմէտ փաշա զար-
նուեցաւ Տէր-Ղուկասովի հետ: Ռազմին
սկսելէն ժամեր առաջ եկան հասան քուրդ
հեծելազօրքն: Իրենց տարօրինակ հա-
գուստով և տարօրինակ աւիւնով կը ցուց-
նէին թէ ուրիշ հասարակ զինուորաց նը-
ման չէին: Ահա իրենցմէ մին գունդէն
դուրս կ'ելնէ ձին վազցունելով, սրարչաւ
կ'ընթանայ, նիզակն կը ցնցէ, ահաւներն
կը կրճտէ և սոսկալի հայհոյանք կ'արձա-
կէ թշնամույն դէմ որ բարեբաղդաբար
շատ մօտը չէ: Եւ ահա ուրիշ մ'ալ անոր
օրինակին հետեւելով բանակէն դուրս
կ'արշաւէ. ուրիշ մ'ալ, և հետզհետէ բոլոր
գունդն դաշտը տարածուելով կը դառնայ
ու կը դառնայ ձիարչաւ, որպէս մեծ գետ
ու կը դառնայ ձիարչաւ, որպէս մեծ գետ
մի որ իւր որոտագոյ յորձանաց մէջ
կուլ տալ կը սպառնայ ամեն բան: Լեռ
ձոր կը թնդան այդ քրդական հայհոյա-
նաց և կատարելու յաղթութեանց երգե-
րու ոռնաձայն գոռում գոչումով: Թո՛ղ
գայ Տէր-Ղուկասով եթէ կրնայ:

Երբ հայ զօրավարն եկաւ իւր բանա-
կաւ, Քուրդք զարմանալի կերպիւ կատա-
րեցին իրենց զինուորի պաշտօն . . . , ո-
մանք դասալիք լինելով և այլք պահուե-
լով, զի յիրաւի երբ տեսան թէ Ռուսք
սաստիկ ջարդ կուտան Օսմանցոց, մեր
լեռնցիք մեծ մասամբ թողուցին բանակը
ու հեռացան, իսկ մնացեալք իրենց պատ-
ուական անձերը թայտերու ետեւ լաւ պա-
հելով՝ երբեմն երբեմն ատրճանակ արձա-
կեցին օդը դողացունելու . . . :

Քրդերն այսպէս իրենց սրտատու թիւն
ցուցած լինելէ յետոյ, առիթ ունեցան,
Յունիս 25ին, ցուցնելու նաեւ իրենց զի-
նուորական ճարտարութիւն և իմացողու-
թիւն: Յէյդի փաշա, հունգարացի ու-
րացեալն, հրաման ըրաւ որ Քուրդ
հեծելազունդն բլուրն ի վար արշաւեն և
նեղն ինկած ոռն հետեւակաց վաշտն ջար-
դեն: Քրդերն փոխանակ ձորն ի վար
յարձակելու որով կրնային այդ շարժում
ապահովապէս կատարել, յառա՞ջ վաղեցին
բլրոյն բարձրութեան երկայնութեամբը՝
լիովին նշաւակ ընելով իրենք զիրենք
ռուսական ուժակոծութեան, այնպէս որ
դեռ բլրէն վար չիջած՝ իրենցմէ 70ը դե-
տին փռուեցան, և մնացեալք զարհուրած
եւ դարձան, և այն օր այլ ևս պատե-
րազմի չմասնակցեցան:

Քրդերն արի և անձնուէր լինելէ

զատ, հմուտ են քաղաքակիրթ պատերազմի օրինաց։ Զայդ տլ ավացուցին ի Պայազխա։ Ռուսական բանակն Պայազխաէն ետ քաշուած էր՝ միջնաբերդին մէջ թողլով պահապան գունդ։ Թուրք բանակն պաշարեց բերդն, և բերդին ջուրն ալ դարձուցած լինելով՝ մեծ նեղութեան մէջ ձգեց Ռուսերն։ Վերջապէս բերդին և օմմ. բանակին ներկայացուցիչք հաշտութիւն խօսելով և համաձայնելով, ռուս բերդապահներն յանձն առին անձնատուր լինիլ։ Այն պահուն երբ ռուս զօրքն բերդէն դուրս ելնելով կը յանձնէին իրենց զէնքերն թրքաց ու կը յառաջանային օմմանեան զօրաց երկու շարերու մէջտեղէն, յանկարծ կը հասնին քուրդ Հեծեղազօրքն, հազարներով, կը յարձակին անձնատուր եղած Ռուսաց վերայ և կը ջարդեն։ 230 հոգի այդպէս կոտորեցան, իսկ մնացեալք դուրս չելան կամ նորէն փութացին բերդը քաշուիլ, և այնուհետեւ բանակցիլ անգամ չուզեցին թրքաց հետ։

Դոյն այդ Բրդերն են որ Յունիս 13ին, փոխանակ նահանջող Ռուսաց ետեէն վազելու ու ջարդելու, ինկան Պայազխաի անգէն ու անպաշտպան Հայոց վերայ և 2,400 հոգի կոտորեցին, այր, կին, ծեր ու տըղայ, և քաղաքն կրակի տուին։

Այդ Բրդերն են որ Ալաշկերտի դաշ-

տին 122 գիւղերուն ամենն, բաց իննէն, անապատ դարձուցին, կողոպտեցին վանքեր, կապտեցին գիւղեր, ինչ որ չկրցին հետ տանել՝ այրեցին կամ գետը լեցուցին՝ որ գիւղացին հաց չունենայ ուտելու. — մինչև իսկ փողոցներու մէջ կանանց ու կոյսերու պատիւը բռնաբարեցին, և հարկւրաւոր գեղեցիկ տղայք ու աղջկունք առին տարին լեռներն ու քրդացուցին։

Ի զո՛ւր աստի անտի բողոքներ կ'ուղղուէին օմմանեան հրամանատարին որ զսպէ բարբարոսներն։ Մինչ Բրդեր այդ քոտմնելի ոճիրներն կը գործեն, կը կոտորեն, կ'այրեն կը պղծեն ու կը մեռցունեն, անդին օմմանեան հրամանատարն լռիկ կը կենայ ի զնին։ Պապանձի'ս դու։

Եւ դուք, անսիրտ ու անմիտ Բրդեր, կեցէք հոտ ձեր կրօնակցաց քով, պահ մ'ալ սպասեցէք. անմեղ զոհերու արիւնը կը բողոքէ, և նոցա ձայն կը լսուի շատով։ Փութով կուգայ քաջազգի մեծ զօրավարն և կուտայ ձեր վարձք լիուրի։

Կուգա՛յ, կուգա՛յ Տէր Ղուկասոօմ, կուգայ նա արշալուսին հետ կանուխ, կայծակնաբար կը հասնի ու կը փայլատակէ Պայազխաի առջև։ Ո՛ր Մի'նիֆ փաշա՛, ինչո՞ւ այդպէս կը թողուս բլուրդ ու ետ կը քաշուիս — որ Իսմայիլի հետ միանա՞ս։ Ո՛չ, չեմ թողուր որ նահանջես, կ'որոտայ

աննմանն Տէր-Ղուկասոփ, ու յառաջ ժայթքեցունելով իւր ձիաւոր գունդը՝ կը խափանէ Միւնիֆ փաշայի նահանջը: «Ո՞ն, պատերազմի՛նք:» Թուրքք կ'ուտեն անհաշիւ ջարդ, Գուրգք ըստ սովորութեան կը փախչին, Իսմայիլ փաշայի կողմանէ յղուած ութ գունդերն, 1200 հեծեալներն ու թնդանօթներն կը հասնին և ռազմը կը շարունակուի ցժամ 5, յորժամ Թրքաց բանակն խառն ի խուռն կը փախչի, թողլով դաշտին վերայ 1000 մեռեալ, 3 թնդանօթ ու 800 գերի ի ձեռս հայ զօրավարին:

Հայրենակի՛ցք իմ, այս համառօտ նկարագրութիւն յստակ կը ցուցնէ ձեզ թէ Գրգեր ի՛նչ դեր կատարեցին 1877ի պատերազմին մէջ կամ թէ ըսենք պատերազմէն դուրս: Նոքա օսմանեան բանակին կը հետեւին իրբև անոր ստուերը՝ անզօր ու խուսափուկ Տէր Ղուկասոփի հեծեալ-զօրաց առջև, և միայն յա՛յնժամ այդ շարաշուք ստուեր դիւաշուռնչ մարմին կը լինէր յորժամ իյնար հայ գիւղերու վերայ:

Նաև տեսաք թէ Գրգեր վատ են՝ ոչ արի, և զինուորական շարժումներու տարրական հասկացողութենէ իսկ զուրկ են:

Բ. Դուռն քաջ գիտէ թէ Գուրգք, ինչ կ'արժեն իբրև զինուոր, և որոշ միտք ունի գործածելու զայնս գայու պատե-

րագմին մէջ, ինչպէս գործածած է յանցելումն: Բ. Դուռն Ռուսաց դէմ պիտի ելնէ կանոնաւոր զօրօքն, ու Հայոց դէմ՝ անկանոն զօրօքն, — Գրգաց անգութ և անկիրթ և անօրէն զնդերովն:

Եւ մեք պիտի անգամ մ'եւս թոյլ տա՞նք որ այդ բարբարոսք իյնան մեր խաղաղ գիւղացւոց վերայ. — որ Գրգի վատ ցեղն՝ անպաշտպան գտնելով Տէր-Ղուկասոփի քաջ ցեղն՝ կոտորէ զայն ոչխարի պէս:

Ոչ. մեք, արտասահմանի Հայերս զէնք պիտի ունենանք ու զէնք գործածելու վարժութիւն, և ինչ որ մեք ունենամք ու կարենամք պատերազմի պատահականութեան ատեն, պիտի ունենամք ու կարենամք Հայաստանի Հայոց համար, մեր հայրենեաց համար:

Այո՛, պէտք է որ մեք փութով սկսինք ոովրիլ մարտնչելու և յաղթելու արուեստը, որպէս զի զարթնուն ի մեզ քնացած քաջեր, Տիգրաններ ու Վարդաններ, — որպէսզի կարենանք, ի վսեմ աւուրն, Տիգրանայ պէս զարնել կամ Վարդանայ պէս զարնուիլ — որպէս զի ապացուցանենք Եւրոպայի թէ մեք ալ, թէև գերազանցապէ՛ւ խաղաղասէր ժողովուրդ, գիտեմք մահ յանձն առնուլ անտանելի բռնապետութեան դէմ կռուելու համար — և որպէս զի հաստատենք թէ Տէր

Ղուկասոֆի ու Մելիքոֆի ազգակիցք
կրնան, եթէ ուզեն, լինիլ քերազանց զին-
ուորներ, և թէ, թէ և չկազմեն վիթխա-
րի բանակ, կրնան կազմել արի բանակ:

Եղբայրներ, ոչ թէ միայն կը պար-
տիմք ՅՕԺԱՐ լինիլ պատերազմելու, այլ
և պէտք է ԳԻՏՆԱՆԲ պատերազմիլ: Այս
կրկին պայմանաւ է որ պիտի լինինք ան-
դիմադրելի ուժի տէր: ուժովնալով և
մեր զօրութեան գիտակցութիւնն ունենա-
լով է որ պիտի կարենանք անտարբեր
տէրութեանց և կատաղի թշնամեաց ըսել
— Եթէ Պէռլինի դաշնագրոյն 61դ յօդ-
ուածն մեռեալ տառ է, մեք Հայքս կեն-
դանի եմք: Եթէ չէք տար մեր արդար
պահանջ, մեք մեր ձեռօք կ'առնունք
զայն: Եթէ մեր յառաջդիմութեան շաւ-
ղին վերայ կը ֆնաք յամառեալ, ի բաց
կը վանեմք զձեզ. եթէ մատ վերցունէք
մեր վերայ, կը զարնենք. եթէ դեռ ոչ-
խար կարծեւով զմեզ դանակ առնուք
մեզ մորթելու, կը ցուցնենք ձեզ առիւծի
ժանիք ու ճիրաններ, և զձեզ յօշ յօշ կը
պատառեմք: (1)

(1) Այդ ատենախօսութենէն մի
քանի օր յետոյ սկսանք յաջողապէս կազ-
մել զինուորական կրթութեան ընկերու-
թիւն կամ «Արարատեան Գունդն», որոյ
անձնուէր մարզիչն եղաւ երկար ամիսներ
Տիար Գ. Գասպարեան, հեղինակն «Մար-
զարան» ի:

ԶԱՐԿ

(ԽՕՍԵՑԵԱԼ Ի ՃԸՐՁԻ ՍԻԹԻ ՀԱՅԹՍ)

Ի 6 Հոկտ. 1889)

Հայրենակիցք,

Յորմէ հետէ Հայ անունն Պէռլինի
դաշնագրութեան մէջ մուտ գտած էր,
երբէք այնքան տարբեր տարբեր երկիր-
ներու մէջ խօսուած չէր Հայոց վերայ որ-
քան այս տարի կը խօսուի: Եւրոպեան
և Ամերիկեան Մամուլն հարիւրաւոր սիւ-
նակներ նուիրած է Հայկական Խնդրոյն և
Հայկական Լրոյ:

Պատկառելի պետական այրն այն, Կը-
լատոթըն, ոչ միայն Բրիտանական Բառ-
լամէնթին մէջ խօսեցաւ վեհօրէն ի
պաշտպանութիւն Հայոց, այլ և մի քանի
չաբաթ առաջ յղեց առ «Տէյլի Նիւզ» յա-
տուկ նամակ մի՝ հանդերձ թրքական
հարստահարութեանց երկար տեղեկա-
գրով: Այս հրատարակութիւն սարսուռ
ազդեց Սուլթան Համիտի և՛ իբրեւ ահա-
գին ապտակ՝ ցնցեց Բ. Դրան յամառ գը-
լուխն:

Կլատսթընի վարդապետութիւնն այն է թէ առանց սպտակի խօսք չհասկնար թուրքն: Հայե՛ր, Կլատսթըն վեհապետի ազդեցութիւն ունի, և նորա բան հզօր է քան զապտակ: Ուստի ռուսական լրագիրք լեցուեցան այս սպտակի վերայ մեկնութիւններով, և ոմանք առաջարկեցին որ Անգղիա և Ռուսիա միաբանեալ ճիգ մընեն զՀայկական Խնդիրն լուծելու համար: Մեծ Ծերունւոյն բերանն, Տէյլի Նիւզ, շարունակեց հրացայտ հրահանգներ ներշնչել անգլիական կառավարութեան. Ըսաւ թէ արժան է որ Կիպրոսի Դաշնագիրն պատուով, առաջարկեց մինչև անգամ որ անգլիացի Ծովակալի մառաջնորդութեամբ նաւատորմ մի յղուի և ճընշում գործադրուի Դրան վերայ: Անգլիացի ազատասէր ու մարդասէրին այդ թելադրութիւնք Սուլթանի ականջն կը մտնեն դաշունի փափկութեամբ, և սա կը զգայ զքաղաքական հարկն ի նպաստ Հայոց բան մի ընելու, ոչ որպէս զի Հայք նպաստաւորին այլ որպէս զի Կլատսթըն և նորա համախոհք լուեն:

Բայց պիտի չլուեն: Թրքական սուլտերու և պատիր խոստմանց թմրեցուցիչ ազդեցութիւնն սպառած է: Այժմ աշխարհ գիտէ թէ Տաճկաստան կոչուած երկիրն մեծ վարժոց մ'է անբարոյականութեան, և Բ. Դուռ կոչուածն՝ սուտի և

կեղծեաց ահագին գործանոց մի, յորմէ դուրս եկող արտադրութիւնն որքան և փայլուն լինի, դարձեալ ոսկի չէ:

Մեք գիտեմք, և աշխարհ ալ գիտէ, թէ թուրք կառավարութիւնն բացարձակապէս անկարող է փոխել իւր հայատեաց քաղաքականութիւն և ո և է փոքր կամ մեծ բարենորոգում իրագործել Հայաստանի մէջ: Թուրք կառավարութիւնն զայդ ընելու այնպէս անկարող է որպէս սողունն թռչելու, և որպէս սեն իւր մորթ սպիտակ գործելու:

Թուրք ցեղն զայս առատօրէն ապացուցած է և շարունակ կ'ապացուցանէ: Այժմ իսկ երբ բովանդակ եւրոպա զայրացեր է թրքական բարբարոս վարչութեան դէմ, տակաւին հարստահարութիւնք կը շարունակուին. տակաւին Մուսայի եղբայրը ժաղօ կը յարձակի Վարդենիս գիւղին վերայ. տակաւին յերիզա հայ երեւելեաց տներն կը խուզարկուին և Շէվքէթ փաշա, երիզայի կառավարիչ, կը յայտարարէ թէ՛ եթէ ստուգուի թէ Հայք ապստամբութիւն կը նիւթեն, կանոնաւոր զօրօքն ու մահմետական ժողովրդեան օգնութեամբ զգուշարար օրինակ մի տալ կը մտադրէ Հայոց. տակաւին զօրք և սպայք շարունակ կը յղուին Հայաստանի ներսերն տակաւին ի Մուշ յուղարկուող ժամագիրք և այլ եկեղեցական գրքեր վար կը դրուին

ի Կարին. տակաւին Մուսա Պէկ կը գըտնուի վեհափառ Փատիշաճին հովանաւորութեան ներքեւ և արքունի կոնտրոլ կը զբօսնու Պոսֆորի բազմազուարճ ջրերուն վերայ:

Ինչո՞ւ այդպէս չլինի, քանի որ Պէկն, իբրեւ հաւատարիմ հպատակ Սուլթանին, ա՛յնքան ծառայութիւն մատուցած է երկրին թէ՛ ի ժամանակս պատերազմաց թէ՛ ի ժամանակս խաղաղութեան. — իմացէ՛ք՝ այնքան Հայեր կողոպտած է և զայնքանիս ի մամեսականութիւն դարձուցած է բռնի: Նորին վեհափառութիւնն՝ անգլիական դեսպան Սըր Ուիլեմս Հուայթի հետ տեսնուած միջոցին, ի 19 մայիսի, յայտարարած էր թէ փա՛ռք Աստուծոյ, իւր պետութեան հեռաւոր գաւառաց մէջ «ապահովութիւն և հանգարտութիւն կը տիրեն» և թէ Մուսայի դէմ եղած գանգաւաններն «բնաւ երբէք հաւատալի չեն» քանզի «նմա ընծայուած գործերն բոլորովին հակառակ են միտլման բնաւորութեան և սովորութեան»: Այս խօսակցութիւն պատմուած է անգլիական «Պըլիու Պուք» ին մէջ և մեզ ճշգրիտ գաղափար մի կուտայ օտմ. վեհապետին տրամաբանելու եղանակին վերայ . . . :

Եւ զի այսպէս է Սուլթանի տրամաբանութիւնն ու ա՛յնպէս Բ. Դրան տրամադրութիւն, անկեղծ բարեկամք քա-

ղաքակրթութեան կը շարունակեն բարոյական ազդեցութիւն իգործ դնել ի նպաստ Հայոց: Վերջին լուրն է թէ Միջագային Իրաւախօհութեան և Խաղաղութեան Ընկերակցութիւնն որ այս ամառ ի Փարիզ ժողով ըրաւ, նամակ մ'ուղղելով առ Հորտ Սալիզպըրի՝ բացատրած է թէ անգլիական կառավարութեան անկ է Հայկական Խնդրոյ լուծման նախաձեռնութիւնն, և թե՛լադրած է որ անգլիական պաշտօնակալաց ներքեւ բնիկ ոստիկանութիւն մի կազմակերպուի ի Հայաստան՝ զերկրին պաշտպանելու համար:

Հիմնական դարման պէտք է մեզ, և ինչ որ կրնայ նկատուիլ իբրեւ ճշմարիտ սկզբնաւորութիւն այնմ, թէ և շափաւոր, ընդունելի է մեզ: Նախ բնիկ ոստիկանութիւն ընդ Եւրոպացի պաշտօնակալօք, ապա եւրոպական կամ անգլիական թեւաւրկութիւն, վերջապէս ինքնօրինութիւն, քանզի կեղծ և վաղանցիկ դարմաններէ ցարզ ոչ ինչ օգտուած եմք: Երբ լսեմք անգամ թէ բարեպաշտ Մուսա աքսորուեր է, թէ բանտարկեալ Հայեր արձակուեր են, թէ աքսորեալ Հայրենակիցներ յետս իշուեր են, զայդ և զայդպիսի միջոցներ չպիտի կրնամք նկատել երաշխիք նոր ուղղութեան, քանզի ինչ որ Բ. Դուռն ինքնին բնէ, առանց եւրոպայի ուղղակի հսկողութեան Հայաստա-

նի մէջ, միայն թմրեցնելու կրնայ ծառայել հանրային խիղճն և յետաձգել ճշմարիտ դարմանն:

Հայե՛ր, մեք համոզուեր եմք դարաւոր փորձառութեան շնորհիւ թէ ցորչափ թուրք վարչութեան ներքեւ մնամք, մեր բաժին պիտի լինի զուր տանջանք և անագուտ վաստակ, աղքատութիւն և անպատուութիւն: Բաւական է հինգ հարիւր տարուան գերութիւնը: Այլ ևս բացուեր են մեր աչք և կը տեսնեմք մեր չղթաներ. բացուեր են մեր բերաններ և կը բողբոջեմք առաջի աշխարհի: Կ'ըսենք «աղատութիւն» «հերիք այսչափ ցած գերութիւն», զի գերի եմք, Հայեր, գերի՛, ո՛հ, գերի:

Կ'աշխատիմք ու կ'աշխատիմք չարաչար ու շարունակ, բայց մեր երեսաց քրտամք գոնէ մեր հաց ուտել չեմք կըրնար: Քուրդն իւր սրով, Չէրքէզն իւր դաշունով, թուրքն իւր բանտով կը վախցունեն ու կը կողոպտեն զմեզ: Գերի եմք, Հայեր, այո՛, մեք գերի՛:

Ոչխարն ու արջառն չենք սնուցաներ ու բազմացուներ մեզ համար, չե՛նք սերմաներ ու հնձեր մեզ համար, չե՛նք աշխատիր, հաշուեր, տքնիր, շահիր մեզ համար, այլ մեր տեարց համար: Գերի եմք, Հայե՛ր, գերի՛, ո՛հ, գերի՛:

Բան մի չունիմք մեզ համար, ոչ

ձեռք ոչ սրունք, ոչ լեզու, ոչ խակ գլուխ և սիրտ մեզ համար: Մեր արիւն ու աւիւն, մեր իմացականութիւն և տաղանդ, մեր ուշ և ուրուշ, մեր մարմին ու հոգի նորա են—վեհապետին ու նորին կրօնակցաց: Մեր բռնաւոր տեսարք կը գործածեն, կը կեղեւեն ու կը կտրտեն զմեզ որպէս թէ խնձոր կամ տանձ լինէինք:

Գերի՛ եմք, Հայե՛ր, գերի՛, ո՛հ, գերի՛:

Թուրքն որ մեզ տիրած է, կը գործածէ զմեզ այնպէս որպէս թէ ոչխար, ձի, կամ ջորի լինէինք: Ի՛նչ կ'ըսեմ. թուրքն կը զթայ փողոցի շներուն: Տէրն իւր ծնկան վերայ կը գգուէ զշնիկ: Հովիւն ուսին վերայ կը կրէ գառներն: Ջորեպանըն կ'աշխատի գիրցունել իւր գրաստներ, բայց մեր բռնաւոր ու անգութ տէրն, թուրքն, զմեզ քան զշուն նուազ կը յարգէ և նուազ գութ ունի մեզ քան գրաստուց կամ ոչխարաց, և գոհ չլինելով զմեզ խուզելէ ու կթելէ, կը չարչարէ և կը մորթէ զմեզ: Իսկ մեք, ա՛յ, մեք հովիւ կը կոչեմք զգայն որ կը փարատէ զմեզ, հայրախնամ պետ կ'անուանեմք զայն որ մեր անխիղճ հարստահարչաց գըլըխն է, կ'օրհնեմք զանուն այնորիկ որ զմեզ անիծից տակ կը թաղէ, կը համբուրեմք այն՝ ձեռքնոր զմեզ կը խզէ, և ծունր կը դնեմք առաջի այնորիկ որ բո-

լոր ուժով զմեզ կը կոխտուէ :

Գեթի՛ եմք, Հայեր, և, ո՛հ, ստորին
և՛ս զքան զգերի :

Կը զգամք զայս, կը զգայ զայս նաև
փոքր ի շատէ ամեն Հայ : Այս գիտակցու-
թիւն յոյժ բարեգուշակ է : Ներկայէս 20
տարի առաջ չկար ժողովրդային այդ պատ-
ուական գիտակցութիւն, ինչպէս և չկար
ժողովրդային Հայրենասիրութիւնն : Վեր-
ջին տասն կամ քսան տարիներու մէջ մանա-
ւանդ արագապէս խմորիլ սկսեր է Հայ
Ազգն : Գերութեան գիտակցութիւնն և
Հայրենեաց սէրն որքան զօրանայ յԱզգին,
այնքան աւելի արժանի կը լինի նա ազա-
տութեան և պատրաստ՝ ինքնավարու-
թեան : Եթէ բոլոր քաղաքակիրթ պետու-
թիւնք երբէք միաբանէին զՀայաստան
ինքնավար ընելու, ի զուր պիտի միաբա-
նէին եթէ մեք Հայքս ազատութեան և
Հայրենեաց հրովն եփած չլինէինք :

Միևիթարուի՛նք, ուրեմն, ո՛ր սիրտի
գերեկիցք իմ, անսնելով թէ այն ներքին
յեղափոխութիւն որ անհրաժեշտ պայմա-
նըն ու ծնիչն է արտաքին յեղափոխու-
թեան, սկսեր է յառաջ երթալ Ազգին
մէջ :

Այդ ներքին պատրաստութեան հետ
մասնաւոր հոգով պարտ է նաև յառաջ
տանիլ արտաքին պատրաստութիւն : Երա-
նի թէ ժամանակ ունենայինք դեռ բա-

զում տարիներ բոլորովին նուիրելու ներ-
քին մշակութեան կենսական գործին, բայց
քանի որ ապագայն մութ է, և քանի
որ միջազգային ընդհարումնք և քաղա-
քական երկիւղալի փոփոխութիւնք կրնան
յանկարծ տեղի ունենալ մօտաւոր ապա-
գայի մէջ, պէտք է որ արտաքին ոյժ և
միջոցներ պատրաստեմք փութով : ...

Պէտք է Հայ Գաղթականք յեւրոպա
և յԱմերիկա զինուորական կրթութիւն
առնուն, և կամաւորաց փոքրիկ բանակ
մի հանելու պատրաստ գտնուին, որպէս
զի երբ պատե՛հ ժամն հնչէ, եւրոպացի և
Հայ զօրավարաց առաջնորդութեամբ կա-
րենան դրսէն օգնութեան և պաշտպանու-
թեան ձեռն կարկառել Թրքահայոց : ...

Այս թելադրութիւնք իրագործելի՞
են թէ ցնորական :

Հայե՛ր, ի ժողովի ա՛ստ այժմիկ ներ-
կայ են գոնէ երեսուն Հայեր որք անցեայ
հինգշաբթի երեկոյ սովրեցան զինուորի
պէս կանգնիլ, ուղիղ, վեհ, բարձր ի գը-
լուխ : Կ'ըսեմ ձեզ թէ սոցա թիւ պիտի
աճի շուտով, և քիչ օրերէն, նիւ Եօրքի և
Հրճակայից Հայերէն հարիւր Հայեր պիտի
սովորին զինուորի պէս կանգնիլ, զինուո-
րի պէս շարժիլ և զինուորի պէս զար-
նել :

Երբ մարդ զարնել գիտէ, կը փափա-
քի զարնելալ : Այս օրինաց զօրութեամբ՝

յարտատաճմանի պատրաստութեամբ Հայ խմբերն պիտի սկսին փափաքել երթալ Հայրենեաց համար գործածել իրենց հրացան ու սուրն :

Եւ պիտի գայ օր մի երբ Զէյթունի քաջերն , Ապահունեաց քաջերն , Կարնոյ եւ Վանայ եւ այլ գաւառաց քաջալանջ ու հաստաբազուկ հայորդիք պիտի զգան վեհ սարսուռ՝ լսելով աշխարհի չորս ծայրէն վազող եկող Հայ զինուորաց ողջոյնն աւրինալիր :

Եւ Հայոց բանակին մէջ 12 տարեկան պատանեակներ , հայ աղջիկներ , հայ կիներ ու հայ վարդապետներ պիտի տեսնէ ապշեալ թշնամին ու սքանչացեալ աշխարհըն :

Եւ սուրբ ձայն մի պիտի գայ Մասեաց գաղաթէն իբրեւ ձայն որոտման եւ պիտի գոռայ հայ բանակին—

Զա՛րկ աւերեալ աւանաց եւ քանդեալ քաղաքաց համար :

Զա՛րկ կողոպտեալ վանօրէից եւ պըղծեալ եկեղեցեաց համար :

ԶԱ՛րկ առեւանգեալ հարսանց եւ բըռնաբարեալ կոյսերու համար :

ԶԱ՛րկ պատուոյ , արդարութեան եւ ազատութեան մեծ դատին համար ,

ՉԱՆԻՔ :

ՆԵՐՔԻՆ ՎՏԱՆԳԻ

ԽՕՍԵՅԵԱԼ

Ի ՀԱՆԴԻՍԻ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՏԱՐԵԴԱՐՁԻ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՅԱՄԵՐԻԿԱ

Ի 25 Ապրիլ 1891

Տխար Ատենապետ , Ազնիւ Տիկնայք եւ Տեարք ,

Հայկական Միութեան Հինգերորդ տարեդարձն կը տօնեմք այս երեկոյ ուրախութեամբ մի նման այն , զոր ծնողք կը զգան իրենց զաւկի Հինգերորդ տարեդարձի առթիւ : Տղան ծնիլ դժուար է , զայն հինգ տարեկան ընել շատ աւելի դժուար է : Վիճակագրութիւնք կը ցուցնեն թէ 100 մանկանց 71ն միայն 5 տարեկան հասակի կը հասնին ի Ֆրանսա , 64ն միայն՝ յԱւստրիա , 61ն միայն յԻտալիա :

Եթէ յիսուն տարիէ ի վեր Հայ ազգին մէջ կազմուած գանազան ընկերութեանց տեղեկագրութիւնն յինուած լինէր , կարծեմ պիտի տեսնուէր թէ անոնց հարիւրին երեքն կամ չորսն հազիւ հինգ տարեկան եղած են :

Հայ ընկերութեանց այս սարսափելի մահահամարն ըստ մասին կը բացատրուի այնու զի ընկերութիւն կազմել մեր մէջ նորաձեւութիւն եղած է, և բազումք ընկերութիւն կազմած են լոկ որպէս զի ընկերութիւն կողմած լինին:

Կայ սակայն աւելի ընդհանուր պատճառ մի ընկերութեանց սակաւակեցութեան ամեն ազգի և երկրի մէջ: Ամեն տեսակ գործարանաւորութիւն բուսական, կենդանական կամ ընկերական, իւր դեռահաս հասակի մէջ փափուկ է և դիւրաւ կը վերաւորի, կը հիւանդանայ և կը մեռնի: Ամեն ծաղիկ պտուղ չլինիր. ամեն հաւկիթէ հաւ չեներ. ամեն երախայ մարդ չափահաս չլինիր. և ոչ ամեն սկունած ընկերութիւն կ'ապրի: Նորակազմ ընկերութիւնք ալ դեռահաս մանկանց նման նշաւակ են տեսակ տեսակ ջերմերու և ցնցումներու, որք յաճախ մահաբեր կը լինին:

Կը գտնուին անշուշտ քաջառողջ մանուկներ որք գրեթէ երբէք չեն հիւանդանար, քաջառողջ ընկերութիւններ ալ կան, թէ և հազուադիւս: Կը խոստովանիմք թէ Հայկական Միութիւնն բաւական հիւանդոտ մանկութիւն մ'ունեցած է: Այս Երեկոյ չեմք պարծիր անոր անցեալ հիւանդութեանց վերայ, այլ կուրախանամք որ բժշկուած է միշտ, և այնքան աւելի կ'ու-

րախանամք որքան դժուար եղած է մեզ այդ հիւանդութիւններէն բժշկել մեր սիրեցեալ Միութիւնն:

Բայց թէ և հիւանդոտ եղած է Միութիւնս, եղած չէ անօգուտ: Բնդհակառակըն, գնահատելի բազմադիմի օգտակարութիւն մ'ունեցած է այն— վառարան մ'եղած է Հայերէն լեզուի և ազգային զգացմանց ի նիւ Նորք, օգնած է աղքատին, գործ գտած է անգործին, այցելած է հիւանդին, յուղարկած է մեռեալն, օժտանդակած է հրկիզեալ Զէյթունի շինութեան, Ս. Փրկչի Ազգ. Հիւանդանոցի վերաշինութեան և Վուսթըրի Հայկ. Եկեղեցւոյ կառուցման:

Ես աւելի կը բաղձամ այս ընկերութեան հիւանդութեանց վերայ խօսիլ այժմ քան թէ նորա գործոց վերայ: Զայս կ'ընեմ վասն զի Հայկ. Միութեան ախտաբանութիւնն բուն Հայ ազգին ախտաբանութիւնն է. և անոր բուժաբանութիւնն ևս Հայ ցեղին բուժաբանութիւնն է:

Տաճկաւստանի ամեն գաւառէն ամեն քրիստոնէական յարանուանութենէ անդամունի այս ընկերութիւնն, ինչպէս նաև ընկերական և կրթական յոյժ տարբեր կարգերու պատկանող անդամներ:

Կրնամք եզնկայ բացատրութեամբ կոչել Հայկ. Միութիւնն «ի չհամազգեսաց լըծեալ կառք զարմանալիք:» Եւ ինքնին

կ'երևի թէ այսպիսի կառք մի վարել որքան դժուարին է : Զայս ի փորձոյ գիտեմ ես ինքնս : Մեր ընկերութեանց մէջ շատ անգամ աւելորդ ժամանակ կը վատնուի և կռիւ կը ծագի անտի զի մեք Հայքս կազապահութեան (discipline) վարժուած չեմք : Զեմ ըսեր թէ ընկերութիւն կազմելու և կանոնաւոր նստեր ընելու սովորած չեմք, վասն զի այդպէս ըսել պիտի լինէր ճշմարտութեան փոքր մասն ըսել : Մեք ոչ մէկ բանի մէջ կարգապահութիւն գիտեմք : Եւ ի՞նչ է կարգապահութիւն— կազմակերպեալ մարմին մի, թէ դպրոց լինի, թէ ընկերութիւն, թէ բանակ, իւր կարգ ու կանոն ունի, այդ կարգաց ու կանոնաց համեմատ անգամայն շարժիլն է կարգապահութիւն : Արդ ցաւալի է ըսել թէ մեր ազգին մէջ կարգապահ լինելու կարողութիւնն շատ տկարացած է : Երկար դարերէ ի վեր Թրքին հպատակ և գերի լինելով, Հայքս վախով կառավարուած եմք, օտարի և թշնամոյ օրինաց հնազանդած եմք յահէ ոչ թէ ի սիրոյ օրինաց : Ըստ Մօնթէսքիէօի, քաղաքային առաքինութիւնն է քաղաքացւոյն սէրն և յարգանքն երկրին օրինաց համար : Մեք Հայքս այլակրօն և բռնաւոր տէրութեան ներքեւ գտնուելով՝ այդ քաղաքային առաքինութեն, ն գրկուած եմք : Սիրով և յարգանք հնազանդիլ չգիտեմք, մանաւանդ

Տաճկաստանի Հայքս օտարին միայն բերա շօշափելի զօրութեան առջև խոնարհիլ գիտեմք : Եթէ ատենապետն զմեզ ի կարգ հրաւիրէ, կը վիրաւորիմք : Որքան ալ վիրաւորիչ լինին մեր բացատրութիւնք որքան ալ չնշաբանեմք, կ'ուզեմք որ ատենապետն դէմ չենէ, եթէ ենէ՝ անպատուութիւն կը համարիմք մեր անձին, թէ և Մեծն կլատաթըն ինքն անցեալ օր Բաղլամէնթին մէջ ի կարգ հրաւիրուեցաւ : Կը կարծէ՞ք թէ վիրաւորուեցաւ նա :

Զենէ անոնք որք ընկերութեանս մանկութիւնն լաւ կը ճանաչեն, կը մտածեն թէ անոր հիւանդութեանց մեծագոյն պատճառն դեռ չյիշեցի, և թէ անպատշաճ պիտի համարիմ յիշել զայն : Յիշեմ պիտի սակայն, քանզի մեր ընկերութեան և մեր ազգի՛ն հիւանդութեանց գլխաւոր պատճառն է այն : Ժամանակաւ, ասկէ 30—40 տարի առաջ, Հ. Ղեւոնդ Ալիշան յաճախ կը գրէր այս խնդրոյ վերայ ԲՍԶՄԱՎէՊի մէջ : Հ. Ինճիճեան Հայաստանեայց Հնախօսութեան Բ. Հատորին մէջ ընդարձակօրէն խօսած է նոյն խնդրոյն վերայ : Այժմու ինձ ծանօթ ազգային թերթերու մէջ միայն մէկ հատ կայ որ այս մահու և կենաց խնդրոյն վերայ ստեպ կը գրէ համարձակ լեզուաւ և ազնիւ ոգով, այն է ՄՇԱԿն Թիֆլիզի :

Ի՞նչ է այս մեծ պատճառն որ Հայկ. Միութեան մէջ ի հանդէս եկած և անոր հիւանդութեանց և ցնցումներուն գլխաւոր արտադրիչն եղած է :

Այդ պատճառին անունն է Հայկական մոլութիւնը, որք են երկպառակութիւն, նախանձ, քսութիւն, մատնութիւն և ամբարտաւանութիւն : Երկար ատեն կը մխիթարէի ես զիս ըսելով թէ ասոնք ամեն ազգի մէջ ալ կը գտնուին. բայց վերջին ամաց փորձառութիւնս և զիտողութիւնքս համոզեցին զիս թէ արդարեւ մեր ազգին մէջ աւելի չատ կը գտնուին, մեր քաղաքական հպատակ վիճակ յատկապէս նպաստած լինելով այդ ախտերու տարածման մեր մէջ :

Ես այժմ բարոյախօսել չեմ եկած այս նիւթայ վերայ, այլ կը շատանամ ըսելով թէ այս ախտեր, որք շատ ճարակած են մեր ազգային բնաւորութեան մէջ, յոյժ ծանր նշանակութիւն ունին և մեր ազգային քան զամենայն ահաւոր վտանգներն անոնցմէ կը ծնին այժմ և պիտի ծնին յետոյ : Ինչ որ Հայկ. Միութեան, այս փոքրը ընկերութեան, մէջ պատահած է, նոյնըն պատահած է ամեն հայ ընկերութեանց մէջ, և բազում օգտակար ընկերութեանց տարածում մահն այս ախտերուն կը պարտիմք :

Մեք Հայքս կ'որոտամք Սուլթաններու

դէմ, Մուսա Պէկերու դէմ, արտաքին թշնամեաց դէմ, բայց, ա'ւաղ, չեմք մըտածեր թէ թշնամեաց քան զամենայն սարսափելին ունիմք ի մեզ «Հայու նախանձն» որպէս կ'ըսէ ՄՇԱԿ : Այս նախանձն է որ կը խանգարէ կարգն կը քակէ ընկերութիւնն, կը պառակտէ միութիւնն, կը կործանէ ազգն : Այն կործանեց յանցելումն ազգային իշխանութեան գահն, և կրնայ կործանել նորէն յապագային : Մեր այս ազգային ախտերն են որք այժմ կը տկարացունեն զմեզ, արգելք կը լինին մեր ուժերու կեդրոնացման, կը վիժեցունեն ազգօգուտ ձեռնարկներն և թոյլ չեն տար զՀայկ. դատն աւելի ազգուապէս պաշտպանելու : Օ՛, Հայեր, գիտցէ՛ք, գիտցէ՛ք, թէ ե' Եւրոպեան և Ամերիկեան Մամուլն չգաղարի Հայկ. ինդրոյ վերայ խօսելէ, թէ և Բր. Բաւլամէնթն ամեն նոտի մէջ վիճի մեր վերայ, թէ և բոլոր քաղաքագէտք համակրութիւն յայտեն մեր աղէտից համար, թէ և Եւրոպա վեհաժողով ընէ մեր ինդրոյն համար, թէ և բանակք և նաւատորմք պետութեանց միանան զմեզ փրկելու համար, չպիտի ինքնուրոյն և տեւական կերպիւ ազատիմք եթէ մեր ախտերուն գերի մնամք. չպիտի կրնամք ազգային ինքնօրինութեան գահուն վերայ բազմիլ երկար՝ ցորչափ նախանձն ու քսութիւնն շարունակեն անոր հիմունք

քն սարսել : Ո՛հ , չխաբուիք , թագն չէ որ զմարդ թագաւոր կ'ընէ , պարտ է ունենալ թագ կրելու արժանի գլուխ : Զանաք իբրեւ ազգ , իբրեւ ցեղ , կրթուիլ և ազնուանալ , բարձր բռնել մեր գլուխ , բարձր՝ մեր սկզբանց դրօշ , մինչ թագ կամ ինքնօրինութիւն կը խնդրեմք եւրպայէն :

Անշուշտ բարի և առաքինի Հայեր չատ կան . մեր Հայկ . Միութիւնն ալ այնպիսեաց կը պարտի իւր գոյութիւն և կեանք , բայց ստիպուած եմք խոստովանիլ թէ շատուոր են վատերն : Եւ որ աւելի ցաւալի է , այդ վատերու առջև ասպարէզն բաց կը թողուն բարի Հայերն : Այս շաբաթ Հայ երիտասարդ մի պատմեց ինձ իւր մէկ փորձառութիւն : Ինքն , ոստայնանկ , կը գործէր Նիւ Եորքի մետաքսի գործարանի մի մէջ . օր մի թեւերն խառնուեցան : Ամերիկացի գործաւոր մի օգնեց մեր երիտասարդին , և այդ պահուն Հայ գործաւոր մի գաղտ խնդրեց ամերիկացիէն թոյլ տալ իրեն որ մկրատաւ կտըրցիէն թոյլ տալ իրեն որ մկրատաւ կտըրցիէն թեւերն . Ասոր դէմ կեցաւ Ամերիկացին և ապա բանն պատմեց Հայուն : Այդ երիտասարդ , Հայկ . Միութեան մէջ պաշտօն վարած , այլ և այլ ընկերութեանց անդամակցած , ազգասէր , Հայրենասէր ,

անձնուէր երիտասարդ է . . . : Կրնայի դժբաղդաբար այս պիտի բազմաթիւ օրինակներ այժմ յիշել քսուներու , չարակամներու և եղբայրատեացներու որք «մեծ Հայրենասէր» կը կոչուին երբեմն բանգէտ երեւցողներու անգամ շրթունքէն : Օ՛հ , ոչ , Ո՞ , նախանձատ , զրպարտիչ , վատ Հայն չկրնար ազգասէր լինիլ , Հայուն չարիք ընողն չկրնար սիրել զՀայաստան , ո՛չ կարէ չարն սիրել զազգն , ինչպէս ոչ կարէ քարն թռչիլ : Զխաբուիք եղբարք : Մեր մէջ Հայեր կան որք ազգամէր կը ձեւանան , Հայրենասէր կը հռչակուին , կը խօսին , կը պօռան , և սակայն այնքան վատ են զի եթէ պէկութիւն ունենային Մուսա Պէկ կը լինէին , եթէ Հայաստանի կուսակալ կարգուէին , Վասակ կը լինէին , եթէ զօրավար լինէին Մերուսիմ կը լինէին , եթէ քահանայ լինէին , Վեստ Սարգիս կը լինէին :

Ի՞նչպէս կրնայ ազգն ազատիլ այսպիսեաց ձեռքէն : Պոտոյ մէջ յեղափոխական յանձնախումբ մի այսպիսեաց մի քանին սպաննեց : Միթէ վատ Հայերն կրնա՞նք ազնուացունել մի քանին սպաննելով : Ո՞՞րադործական միջոցներով , սինամիթով և գաղտ դաւադրութեամբք բարի փաստ մի յառաջ տանելու դէմ եմ ես : Եթէ վատ Հայ մի ձեռքս անցնի , անոր մէկ մազին փլաս չեմ ընեմ : Բայց չեմ ընեմ զայն ինձ

բարեկամ, չեմ կոչեր զնա աղքատէր, չեմ տար նմա պաշտօն, չեմ ընդունիր զայն ընկերութեանս անդամ, եթէ անդամ է արդէն՝ կ'արտաքսեմ զնա, և բոլոր ուժով կ'աշխատիմ դուրս պահել զնա աղքային գործերու բոլոր շրջանակներէն, և կ'ըսեմ առ որդիս Մերութանայ, «եւէք ի մէնջ, ի բաց գնայք, Սնէճք ոյց չեն ճըմարիտ Հայք: Զի՞ կայք, ի մէնջ ի բաց ի բա՛ց գնայք» ի բա՛ց. ի բա՛ց...

Եւ որպէս զի ազգին մէջէն պակսի նախանձն և մասունք նորին, պարտիմք բարոյական դատարարականութեան հոգ տանիլ ի Հայ վարժարանս, և պարտիմք ՄՇԱԿԻ նման ազգ. բարոյախօսութեան յատուկ բաժին ունեցողութեան տարածել ազգին մէջ: Այս է հիմնական դարմանն:

Սիրելի ընկերք և ազնիւ հանգիստականք, ներեցէք երկարութեան բանիցս և դառնութեան բանիցս: Խոցուեցան ձեր սրտեր, թողէք զնեմ բալասան: Միութարուեցէք տեսնելով զՀայկ. Միութիւնն հնգամեայ եղած, կենդանի, բարգաւաճ: Միութարուեցէք տեսնելով թէ ազգին բարի մասն, թէ և նեղութեամբ, կը յաղթէ չար մասին, և պիտի միշտ յաղթէ: Դիտեցէք մերայս տուեալն. ոտար հոգոյ վերայ տնկուած և արմատ բռնած: Հստատեցէք անոր ծաղկանց բուրումն. զովայէք անոր քաղցրիկ հովանւոյն ներքեւ և

գնացէք ըսել թէ Հայկ. Միութիւնն չորցած չէ. ո՛չ, մեռած չէ այն Միութիւն որ կը շարժի, կը քալէ, կ'ընթանայ փշրելով ընդ ոտիւք խոչ և խափան, և կոխելով իւր թշնամեաց գլխոյն վերայ: Կեցցէ՛ Հայկական Միութիւնն յԱմերիկա:

ՅԱՂԹՈՒԹԻՒՆ

ՕՐԷՆՔԻ ՈՒԺՈՎ

Սիրելի Հայրենակիցք,

Առաիօք և օրինակօք սիրտի խօսիմ
ձեզ այսօր: (1)

Երբ առաջին անգամ յՈւսթըր երթալով այցելեցի թեւի գործարանն — որ զիտէք թէ իւր տեսակին մէջ մեծագոյնն է յաշխարհի — յափշտակուեցայ ոտորնագոյն յարկին վերայ ներկայացուող տեսարանէն: Իմ առաջնորդ կ'ըսէր թէ դեռ բազում յարկեր կը մնայր մեզ այցելել և ուստի պարտէինք ճեպել, իսկ ես կը խնդրէի որ կենայինք անդ տակաւին և ես կարենայի պահ մ'եւս ի զնին կալ հիասթանչ տեսարանին:

Ահաւասիկ թէ ինչ կը տեսնէի անդ —

Հնոցէն երկաթի ահագին հրաշէկ զանգուած մի հանելով կը մատուցանէին զայն

(1) Այս ատենախօսութիւն, ինչ ինչ եղանակաւ որով թեամբք, կրկնած եմ 1891 ին ի Փրովիտէնս և ի Թրոյ:

շարք մի բոլորակ ծակերու մեծագունին, չոգեշարժ մեքենայ մի կը կատարէր իւր գործ, և ահա երկաթն իւրացուցիչ չլմամբ ծակէն կանցնէր և՛ դիցուք մէկ րոպէ երկայնութեան վերածուած՝ դուրս կ'ենէր միւս կողմէն: Յայնժամ կը մատուցանէին զայն երկրորդ ծակին, և այսպէս հետ զհետէ աւելի փոքր ծակերուն, այնպէս որ երկաթի կոշտ զանգուածն՝ վերջին ծակէն անցնելէ յետոյ՝ հինգ կամ վեց մէթր երկայնութեամբ հաստ պարանի մի վերածուած կը գտնուէր: Գործաւորք խոշոր ունեւորներ կամ ձողեր ունէին ի ձեռին և մեծ արթնութեամբ ու ճարակութեամբ կը բռնէին ղերկաթն կամ ուղղութիւն կոտային օձակերպ պարանին և կը պաշտպանէին իրենք զիրենք երբ սա՛կրակէ վիշապի մի պէս՝ դուրս կը վազէր ծակէն ու դառնալով կը գալարէր երկաթէ տախտակամածին վերայ, քանզի պատահած է որ անշուշտ գործաւորի մի զարնուելով՝ ի քթթեւ ական երկուքի բաժնած է գայն մէջքէն:

Այդ տեսարան հիանալի էր: Մարդկային հանճարն կը պատերազմէր անդ բռնութեան ուժեղագոյն մեծազորին՝ երկաթին՝ դէմ: Ծակին բերանին դրուած պահուն՝ երկաթն վայրագ չլմամբ կ'աղաղակէր թէ չուզեր անցնիլ նեղ ծակէն ու բարակնալ. անդէն՝ չոգեշարժ մեքենայն

յանուն մարդկային հանճարոյ կ'որոտայր անդլմադրելի հրամանն— Անցնի'ս պիտի . և երկաթն կատաղի սուլմամբ կ'անցնէր :

Այդ ահտարանի վերայ հիանալով՝ կը հիանայի մարդկային հանճարի՞ վերայ, որ հզօր է քան զերկաթ , որ հրոյ և ջրոյ բերանն անգամ սանձ կը դնէ և բնութեան ահաւոր տարրերն կը վարէ ու կը գործածէ իբրեւ սպասաւոր : Եւ կը մտածէի թէ մարդուն յաղթահարիչ ուժն մտքին ոյժն է , ոչ մարմնոյն : Մարդ որքան և ուժեղ լինի մարմնով , և որքան կատաղի բարկութեամբ յարձակի երկաթի այդ ահագին զանգուածի վերայ , չզօրեւր բնութեքել զայն , թէպէտ և կոտորտէ իւր իսկ ձեռքերն :

Օրէնքներ կան ի բնութեան . մարդուն հանճարն կը հնարի ճանաչել այդ օրէնքներ և այդ օրինաց համաձայն մարտնչելով է որ կրնայ յաղթել տարերաց :

Օրէնք է թէ ջերմութիւնն կը կաւուրցունէ՝ մինչև իսկ կը հալէ ամուր երկաթն : Օրէնք է թէ ջերմագին երկաթն աւելի դիւրաւ կը տարածուի , կը կըռռանուի : Գիտնալով զայս օրէնք , մարդն նախ կը ջեռուցանէ երկաթի զանգուածն , կը կարմրցունէ զայն , և ապա անոր հետ կը խաղայ— կը թեքէ , կ'երկնցունէ , կը տափակցունէ , կը բարակցունէ և ինչ որ ուզէ կ'ընէ զայն :

Հայրենակիցք իմ , այս օրինակ շատ յօտակ կերպիւ կը ցուցնէ մեզ թէ բարկանալով կամ լոկ բազկի ուժով չէ որ մարդ յաղթական կը լինի տարերաց ահագին ուժին , այլ օրէնքներն սովորելով և ի դործ դնելով :

Բայց այնքան պարզ չէրեւիր նոյն ճշմարտութիւնն երբ բարոյական կարգի իրաց վերայ դարձունելով ըսենք թէ ազգաց և ազանց , իշխանութեանց ու պետութեանց համար ևս կան օրէնքներ այնպէս անսխալ և հաստատուն որպէս երկաթին՝ ջրոյն և հրոյն համար , — և թէ ինչպէս օրէնքի՝ համեմատ գործելով կարող կը լինիմք երկաթի ահագին կոշտ մազի պէս բարակ թելի վերածել , նոյնպէս ալ օրէնքի՝ համաձայն աշխատելով միայն հնար է զկոշտ ժողովուրդն նրբացունել , զփոքրն մեծցունել , զսկստն զօրացունել , զցրուեալն ժողովել և զկաղմուլածեալն կազմակերպել :

Հայի'ր , եթէ ես անգաղար կը յեղյեղեմ թէ կը հաւատամ ազգիս ապագային , Հայու փառաւոր հնարաւորութեանց , մի' լիցի կարծել թէ Վոյր , անարամաբան հաւատով , հայրենասիրական արեւցութեամբ կը յեղյեղեմ : Ես օրէնքի կը հաւատամ , և կը հռչակեմ թէ կարելի է մեր ազգ փրկել , զօրացունել և բարձրացունել՝ յարգելու պայմանաւ

այն օրէնքներ որոց համեմատ կրնայ ազգ մի զօրանալ ու բարձրանալ :

Ջերմութիւնն ինչպէս միջոց է երկաթին վերայ կրթիչ գործողութիւն կատարելու համար, նոյնպէս և բարոյական ջերմութիւնն, բարկութիւնն, եռանդն, հայրենասիրական բորբոքումն հարկաւոր է մեր ազգին կրթութեանն համար : Մասնաւորելով խօսքս գաղթական Հայոց վերայ, կրնամ ըսել թէ նոքա տաքցած են, և ոմանք կրակ դարձած : Կը համարձակիմ նաև ըսել թէ և ես համեստ բաժին մ'ունեցայ հայ գաղթային մարմինն ջեռուցանելու աշխատութեան մէջ . և երբ ահայ թէ բաւական տաքցած է, աշխատեցայ փութով թեքել, կրթել, ձեւի բերել զայն, և այդ նպատակաւ ալ կազմել ջանացի զինուորական կրթութեան ընկերութիւն մի ի նիւ Եւրոք : Բարկութեամբ զարնել բարբարոսի է, լաւ զարնելու համար արուեստով և զխանօրէն պէտք է դարնել, և զարնելու արուեստն ալ՝ ուրիշ ամեն արուեստի պէս՝ պէտք է սովորիլ : Ի՞նչ մեծ հաճոյք էր ինձ երթալ ամեն հինգշաբթի երեկոյ մասնակցիլ այդ զինուորական մարզանաց, և տեսնել թէ ի՞նչպէս մեր նիւ Եւրոքի հայ գաղթականաց զանգուածն կամաց կամաց կուգար անցնիլ կրթութեան առաջին և երկրորդ ծաւերէն, և ի՞նչպէս զինուորական մարզիկ-

ներէ կազմեալ տղն, թէլի գործանոցին մէջ գամ քան զգամ երկնցող պարանին նման, շարթէ շարթ կ'երկնար : Ի՞նչպէս դանդաղ ու յամրաշարժ գաւառացիներ արագ շարժիլ կը սովորէին, կախազուխներ գրեթէ սիգածեմ կը լինէին, արեւելեան թմրութեան մէջ մրափողներն ուշագիւր և սթափ կը դանուէին, և որ աւելին է՝ կը վարժուէին անոսայ և փութով կատարել հրամաններն այնպիսի մարզիչի որ ոչ մարակ ունէր և ոչ իշխանութիւն զոք պատժելու : «ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ ԳՈՒՆԴ» էր հրապուրիչ անունն այդ ընկերութեան, և կրնար նկատուիլ արդարեւ կորիզն ճշմարիտ արարատեան գնդի մի : Խումբ մի հայեր էին, ամեն հայ գաւառի ներկայացուցիչներ, որք ի մի վայր եկած կ'ընտելանային սուրինի և հրացանի, կ'ընտանենային իրարու, կը թեքէին մարմնով և բնաւորութեամբ թանկագին մարզանաց և անգին կարգապահութեան :

Ես կը յուսայի թէ այս մեր համեստ սկզբնաւորութիւն խթան կը լինէր Ամբիկեան և ուրիշ հայ գաղթականութեանց . և յիրաւի Ուսարիի Հայոց մէջ ևս կազմուեցաւ նմանօրինակ ընկերութիւն մի : Այլ ա՛ւաղ, ցրեցան այս երկու ընկերակցութիւնք վեց ամսուան մէջ շնորհիւ այն ողբալի ախտերու զորս «հայկական մութութիւնք» կը կոչեմք : Ետեկանութեամբ

և ամբարհաւածութեամբ ախտաւորեալ
գործիչի սերունմն խաւարամիտ արբանեո-
կըք ամեն ջանք ու դաւ ի գործ դրին
մարդիկներն ցրտացնելով ցրելու...

Ձինուորական կրթութիւնն զՀայ ժողով-
ուրդն Փիղիքադէս և բարոյապէս միան-
գամայն կրթելու գերազանց միջոցն էր,
որոյ հետ զուգընթաց պարտէր յառաջա-
նալ նաև առաջնորդ գործիչներու կազ-
մաւորումն ի մի կեդրոնական և համե-
րաչի մարմին: Մեր գործիչք այ պարտէ-
ին ետական առանձնութեան չըջանէն ե-
նել և թեքել, միաիլ իրարու, միանալ և
հաստատուն և ասպնով ոյժ մի կազմել:
Հայ Աշխարհին մէջ ազազակաղ կարօտու-
թիւն կայ հզօր և պատկառելի հեղինա-
կութեան մի ձայնին, և զայդ հեղինա-
կութիւն գործիչներու կեդրոնացեալ խմ-
բակ մի կրնայ ստանալ և գործածել յօգուտ
Հայրենեաց դատին: Այդ համոզմամբ
խնդրեցի մեր ծանօթ գործիչներէն ի
Ֆրանսա և յԱնգլիա՝ որ փոխադարձ բա-
նաւոր դիմամբք միանան ի մի մարմին:
Ոմն յօժար կ'երևի և այլք գծկամակ:
Յայտնի է թէ խնդիրն ինծի պէս անհշտն
և խոնարհ անձի կողմանէ լինելով շատ
չյարգուիր, մանաւանդ թէ յոյժ դժուար
է խնդրուած միութիւնն: Այժմ նիւ Խոր-
քի մէջ առ այս նպատակ աշխատելու յա-
տուկ նպատակաւ կազմեալ Հայ Հայրենա-

ոիրաց Յանձնախումբ մի կայ որ եռան-
դագին կը գործէ ոչ միայն գործիչներն
այլ և Հայ Գաղթական Աշխարհն շարժե-
լու դէպ ի տիեզերական միաբանութիւն
որ զօրութեան էական պայմանն է և ինք-
նօրէն լինելու լուազոյն պատրաստու-
թիւնն:

Հայրենակիլ'ցք իմ, չեմ կարծեր թէ
այսչափով կարող եղայ պարզել ձեզ այն
մեծ գաղափար որ կը տիրէ ինձ, և աւե-
լի երկաթ խօսելով ալ չպիտի կարենայի:
Դեռ շատ և շատ խօսիլ պէտք պիտի լի-
նի, համոզել, փաստաբանել, բացատրել
անդադար: Փորձերն ու ժամանակն ալ
պիտի օգնեն մեզ հասկնալու թէ լոկ բար-
կանալ, լոկ բաղձալ, լոկ զգալ բաւական
չէ, պարտ է դիմնալ, սովորիլ, կրթուիլ և
կազմակերպուիլ. պէտք է որ անիրան և
անկերպարան այս վիճակէն ելնէ Հայ Գաղ-
թային Աշխարհն, ծփացող ժողովուրդն
լինի իրան և իւր ընտրելագոյն զարգա-
ցեալ անդամք լինին իւր կերպարան. կազ-
մուի կեդրոն մի հայութեան լուազոյն
մարմնացումներն և ազգային ինքնաճա-
նաչութեան բարձրագոյն արտայայտու-
թիւնքն եզոզ Հայերով, և այդ կեդրոն
լինի գլուխն ժողովրդային իրանին, լինի
բերանն հայկական խորհրդոց և ըզձից, և
զեկավարէ ազգային շարժումն: Դէպ ի
սուրբ նպատակն,

ՅԱՆԿ

	Երես
Աղբ	5
Զէյթուն	9
Սուր	14
Հնա՞ր է	23
Դրան Գաղանի Շաջարեբականը	32
Զա՛րկ	41
Ներքին Վստանդք	51
Յաղթութիւնն Օրէնքի Ուժով	62

Մ . Ս . ԳԱՅՐԻԷԼԵԱՆԻ

ԵՇԽԵՏԵՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԻՐ

ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՒՄՆ ՀԱՅՈՑ 1879: Սպա-
ռած :

ՀԱՅ ԲՈՂՈՒԲԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՆՑԵԱԼՆ
ՈՒ ԱՊԱԳԱՅՆ, 1888, «Արեւելք»ի մէջ նա-
խապէս հրատարակուած : Գին մէկ ֆրանք
(20 սէնթ) :

ԱՐՈՒԵՍՏ ԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԵԱՆ, 1891 .
21 Դաս, 16 պատկերօք և յաւելուածով
ազգային և օտար հատընտիր ընթերցուա-
ծոց : Գին 5 ֆրանք (1 տոլար) :

ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ, 1892: Գին 50 սան-
թիմ (10 սէնթ) :

ԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆՆԻՐ, 1893: Գին մէկ
ֆրանք (20 սէնթ) :

2088

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0039676

